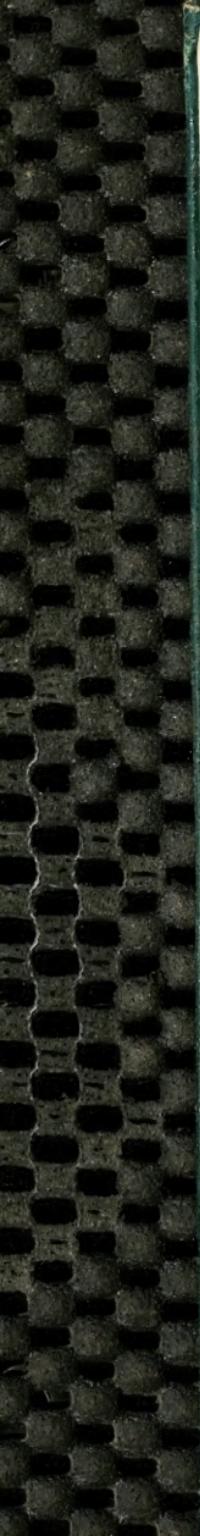

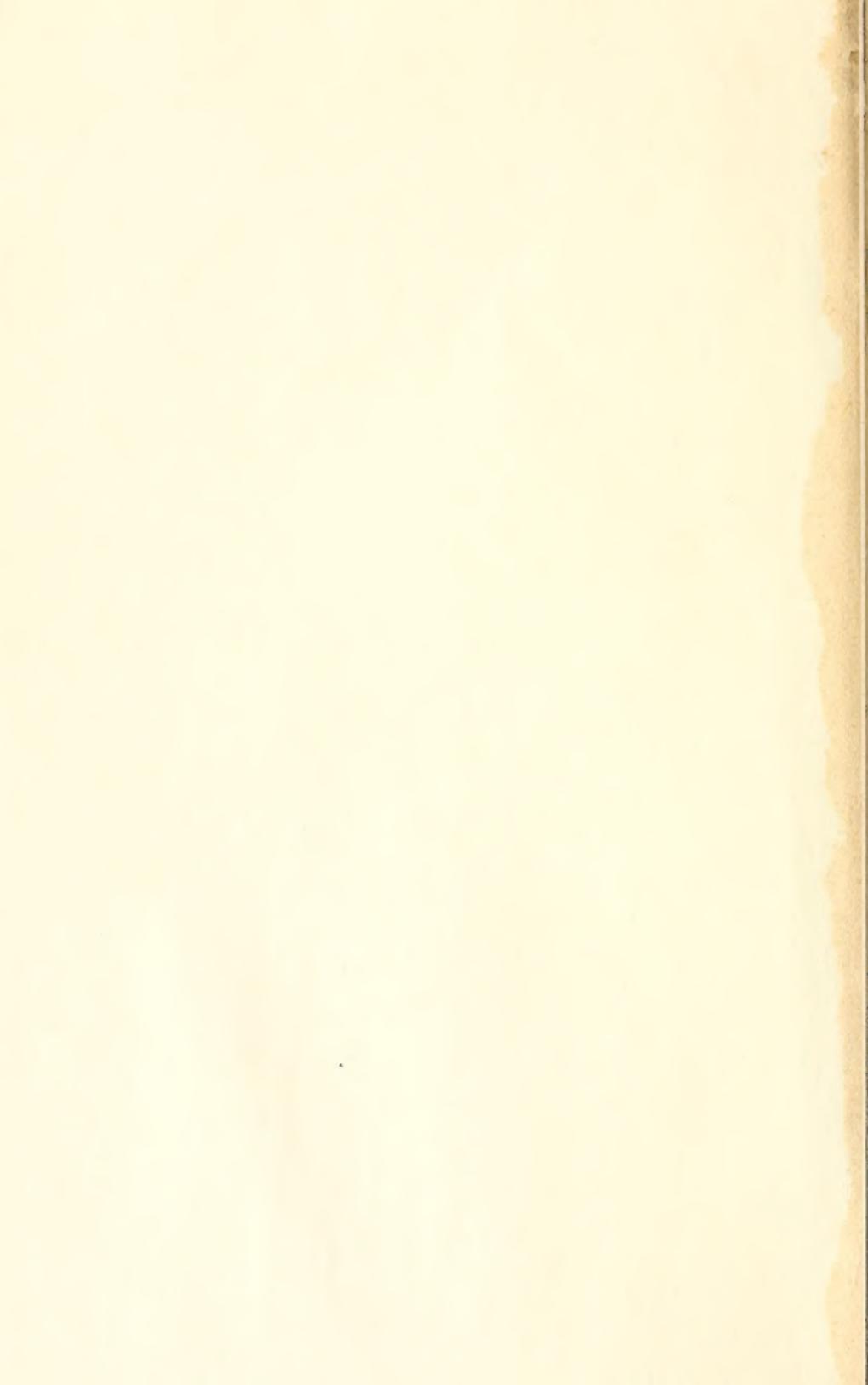

3 1761 07455968 3

ЮЛІЙ ЧЕЗАРЬ

УІЛЛЇЯМ ШЕКСПІР.

ЮЛІЙ ЦЕЗАРЬ.

ПЕРЕКЛАД

П. А. КУЛІША.

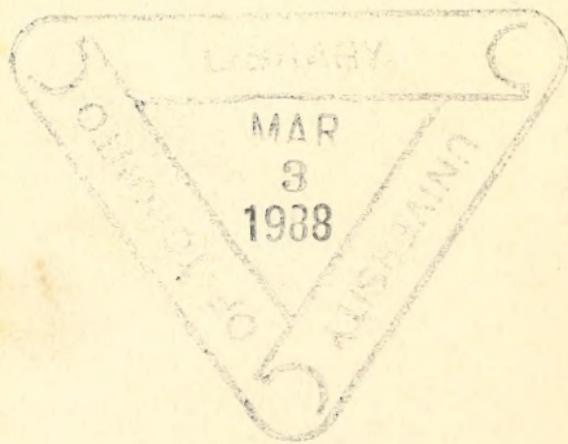
Виданий з передмовою і поясненнями

Др. Ів. Франка.

У ЛЬВОВІ 1900.

З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

ПЕРЕДМОВА.

I. Значінє драми. „Юлій Цезарь“ — одна з найпопулярніших Шекспірових драм. Від першої її появі на сцені в 1601 році ми маємо свідоцтва про її великий успіх. Поет Джон Вівер у своїй поемі „The Mirrorg of Martyrs“, виданій 1601 р. пише:

Юрба стоголовна по Брутовій мові
Кричить: „Властолюбний був Цезарь, амбітний!“
Коли-ж Марк Антоній в проречистім слові
Вказав його добрість, заслуги крайові,
Ревнула: „То Брут є злочинець всесвітний!“
Новим наповнившись ми давнім гидуєм;
Спів доти нам гарний, аж другий почуєм.

Ще в р. 1640 поет Леонард Дігс у своїй вірші на честь Шекспіра писав: „Коли мав появити ся Цезарь і коли виступали на сцену Брут і Кассий в різкій суперечці, як же захоплені бували тоді слухачі і з яким подиєм виходили з театру! Але іншого дня з нудного хоч і старанно обробленого Катіліни (Бен Джонзонового) не могли видержати ані одної стрічки“. Навіть у XVIII в., в часі псевдокласицизму „Юлій Цезарь“ був одною з не-

многих Шекспірових драм, що не перестали бути зрозумілими. В р. 1741 його перекладено на німецьке, а Вольтер пробував наслідувати його. Ремінісценції з сеї трагедії віднаходять і в класичній німецькій драмі: в Гете вім Фавсті (поява земного духа нагадує появу Цезаревого духа) і в Шіллера вім „Вільгельмі Телю“ (сцена конспірації).

Для дослідника Шекспірового житя і творчості „Юлій Цезарь“ цікавий з двох видів погляду. Він стоїть як граничний камінь на якісь крутім переломі в його життю. Після довгого ряду майстерних комедій і патріотичних драм в роді „Генриха V“, творів навіяних глибокою вірою в життя, повних веселої мудрости і свободи духа, він розпочинає ряд великих трагедій, чим раз більше понурих, подіктованих чим раз більше пессімістичним поглядом. Деякі ноти в тім страшнім акорді, як ось погорда для народної юрби, зневіре в жінку, в приязнь, в любов, бренять чим раз різче, сильніше, доходячи до повного пігілізму в „Тимоні Атенськім“. Та з другого боку ніколи доси Шекспір не творив таких глибоких і з таким артизмом скомпонованих драм. Його основне змагання: вилучувати в кождій події її психольогічні мотиви, поглублювати і освітлювати драматичними способами психольогічні конфлікти в душі героїв, тепер доходить до повного панування. В остатніх творах сеї епохи, приміром в „Антонії і Клеопатрі“ та „Тимоні Атенськім“ драматична композиція усуває ся на другий план, а психольогічна студія творить головний зміст драми. Певна річ, сей зворот у Шекспіровій творчості не був припадковий, але мусів мати звязок із його особистими і з сучасними англійськими відносинами. Новійша критика віднайшла богато фактів, що ки-

дають деяке світло на сей переворот у душі поета. Не входячи детально в се питанє, ми роздивимось тут тілько в тих фактах, що мали вплив на „Юлія Цезаря“, а з порівнання драми з її жерелом попробуємо вивести деякі заключення про настрій і фільзофію автора.

II. Сучасні мотиви. Історичні обставини, серед яких повстав Шекспірів „Юлій Цезарь“, нагадували де в чім обставини змальовані в самій драмі. Під пануванем Єлизавети Англія з малого королівства зробила ся великою світовою силою; ряд блискучих побід на морю і на суші помог Авглії звалити першеньство Іспанії; розвій промислу і торговлі притисив Голландію і німців Ганзейські міста. Обік сего йшла оживлена праця на полі науки і артистичної творчості. Конець XVI віку був епохою такого розцвіту Англії, яким у цілій історії дуже мало можна найти паралелів.

Але вже в остатніх роках XVI в. показувалися признаки розстрою. Королева, людина без сумніву здібна і відважна, старіючи ся виявляла чимраз більше слабі прикмети своєго характеру: безмірну зарозумілість на свою красоту, капризність та непостійність, певність своєї необмеженої власті і гіпокризію. Її давніші випробувані дорадники та воєводи померли; її молодий фаворит граф Ессекс, хоч чоловік високо талановитий та відважний, визначав ся при тім також деякими важними хибами характеру, був зарозумілий, неоглядний і похопливий на всякі авантюри — і се не віщувало доброго кінця.

Ессекс зінав особисто Шекспіра; він був і сам по трохе поет і любив поезію та театр. Правдоподібно зблизив ся Шекспір до всевладного фаворита ще 1590 р.; в його окруженню

пізнав він пізніше свого найліпшого опікуна, молодого лорда Саутемптона. Се був молодий паннич, горяча і непогамована натура, сьмілий у війні, освічений і пристрасний прихильник літератури та театру. Він закохав ся в панні Єлизаветі Вернон, сестрінці Ессексовій, але королева не позволяла йому женити ся з нею. Та Саутемптон не послухав заказу і оженив ся з нею потаємно. Се так розлютило королеву, що веліла арештувати обоє молодих і замкнути їх на протяг медових місяців до вязниці, тай потім уже ніколи не приняла Саутемптона до своєї ласки.

В березні 1599 р. Єлизавета вислава Ессекса на чолі 14.000 війська до Ірландії де якийсь Тайрон підняв був бунт против Англії. Зараз на початку сеї експедиції спігкала Ессекса неприміність: він іменував був Саутемптона генералом своєї кінноти але Єлизавета, що не могла Саутемптонові дарувати його самовільної женячки, важдала від Ессекса, щоб віддалив його, і Ессекс рад не рад мусів учинити се.

Та ось випало так, що похід против Тайрона не вдав ся і Ессекс вернув до Англії ні з чим. Се дуже розгнівало королеву. Ессексови виточено процес за головну зраду. Правда, сей процес не довів ві до чого, але Ессекс роздратований ним і бачучи, що ласка королеви до него пропадає безповоротно, разом із Саутемптоном уложив змову напротив королеви. Змовники хотіли опанувати її особу і захопити в свої руки керму державних справ. Але виконане пляну було таке недотепне, що справа розбилася на першім кроці; Ессекса і Саутемптона арештовано д. 8. лютого 1601 р. (див. *Brandes, Shakespeare*, стор. 351—371). Ессекс був засуджений на смерть і стягній 25 лютого того-ж року; Саутемптона засуджено

на досмертцу вязницю, з якої він увільнився аж по смерті королеви Єлизавети.

Що катастрофа, яка спіткала тих двох високопоставлених, а близьких Шекспірови людей, мусіла зробити на него велике враження, про це не можна сумніватися. Адже ж у березні 1599 р. він з ентузіазмом витав Ессексове виступлене в похід до Ірландії; в прольоту до пятого акту його Генріха V. читаемо:

Тепер же гляньте
В рухливій кузні й робітні уяви,
Як Льондон виливає своє міщенство.*)
Пан голова, вся рада в гарних строях,
Мов сенатори у старому Римі,
Й рої плебеїв по за їх плечима
Йдуть витязеви Цезарю па зустріч;
Чи — щоб взяти менший, та любійший приклад,
Коли-б так із Ірландії вернувся
Вожд нашої ласкавої царині
(Хай в добрий час іде!) Й принес нам бунт
Бастромлений на меч, то чи один би
Із сего сумирного міста тис ся,
Щоб повніть його!

Вже тут цікаве зіставлене Цезаря з Ессексом; воно показує, що в Шекспіровій душі вже тоді виробляла ся певна ассоціація ідей у тім напрямі. Правда, про саму Ессексову катастрофу безпосередніх згадок у Шекспірових творах нема. Про такі речі писати тоді було небезпечно, а надто сама ідея конспіровання против коронованих голов не була симпатична Шекспірови. Тільки раз, у 121 сонеті адресованім до льорда Герберта і написа-

*) Себ то на стрічку Генріхови V., що вертає з Франції з війни.

вім по вейі правдоподібности 1601 р., Шекспір ватякає на своїх нещасних опікунів. Запевняючи Г'ерберта про свою любов він твердить, що вона далеко постійніша від політики, яка звичайно погубляє своїх коханців, і додає:

Присвідчить би сеє блазні
Часу нашого могли,
Що для доброти вмирають,
А для злочину жили.

Таке розуміння Ессексової долі висловлене Шекспіром дає несумнівний доказ на те, що драма „Юлій Цезарь“, се по-тичий вілгук того сензаційного факту, на який Шекспір дивився власними очима. Бож придивімо ся близше, які постаті, які конфлікти змальовані в тій драмі!

Всевлашаний Цезарь, славний побілами і генієм, старієє ся; сонце його генія померкло, перевагу беруть людські слабости: пиха, зарозумілість, забобоність і внертість. А насупротив него серед юрби невдоволених виріжнює ся чоловік молодий, виливовий і люблений народом, фільозоф з уподобання, натура мягка і гуманна, але задивлена в фільозофічні доктрини та в свою республіканську традицію — Брут. Між тими двома силами приходить до конфлікту, в якому, що правда, гине Цезарь від мечів змовників, але гине й Брут разом зі своїми прихильниками наслідком власної політичної недогадливості, чесності і мягкості там, де треба було бути безоглядним, наслідком податливості там, де треба бути консеквентним, і не-податливості там, де слід би було уступити. Гине чесний чоловік для того, бо його вчинок, сповнений у найліпшім намірі, був таки злочином з огляду на відношення, серед яких був сповнений; гине як герой пізнавши, що через помилку вважавувесь

IX

свій час і своє окружене геройським. Умирає для чесноти, живши для злочину — так само, як по Шекспіровій думці вмер граф Ессекс. Із сего погляду ми мусимо Шекспірову трагедію „Юлій Цезарь“ уважати поетичним монументом здвигненим на могилі нещасного англійського магната. Дивлячись на неї з сего погляду ми зрозуміємо найкраще її архітектуру і ті зміни, які поробив Шекспір у своїм матеріялі вжитім для сеї будови, прикроюючи його для своїх цілей.

III. Жерела драми. Хоча Цезарева постать і смерть була темою богатою драм у англійській літературі перед Шекспіром, то про те сим разом Шекспір не користувався жадним із тих своїх попередників, але черпав просто з Плютарха, а власне з житієписів Цезаря, Брута, Марк-Антонія і трохи Ціцерона. В поясненях до драми ми показали докладно, де Шекспір ішов за Плютархом, а де відбігав від него. Ті відскоки йдуть у троякім напрямі. Поперед усого Шекспір зробив фігуру самого Цезаря меншою, мізернішою, ніж її змалював Плютарх. Він прибільшив його фізичні недомагання, а його духовний портрет звів подекуди майже до карикатури. Шекспірів Цезарь забобонний, упертый на дрібницях, самохваливський, любить підлещування і підхлібство, хоч удає з себе непохитного; він у душі бажає корони, але не хоче стратити популярності в народної черні; він боїться конспіраторів, боїться людей, що багато думають і виявляють характерну у всіх тиранів предилекцію до людей сітих і тупоумних. Можемо сказати сьміло, що се павмисно зменчена і скарикатурована копія Плютархового Цезаря, а ледво тільки дійсного, історичного. Але говорити при тім, як се чинить Брандес (оп. cit. 430, 441), про нездібність Шекспірову — розуміти Цезарів

тєній, нема іншкої підстави. В пільших своїх драмах згадує Шекспір нераз про Цезаря з великим ентузіазмом (див. *Brandes*, op. cit. 431), і велить нам догадуватись, що він дуже добре розумів його велич. Коли ж тут він змалював його таким малим, то се очевидно не був брак зрозумілі, але його памір і той пессімістичний настрій, у якім повстала трагедія. З того, що сказано вище, випливає ясно, що Шекспір писав свою трагедію під враженем Ессексової катастрофи; а в такім разі щож простійше, як припущене, що в фігури Цезаря він зложив характеристику той, що була приятелькою і злим духом Ессекса — королеви Елизавети? Критика згідно піносять, що Шекспір, болай у остатцій добі своєї творчості, від р. 1600, дивився на Елизавету далеко не ентузіастично, не віддавав їй ніяких прилюдних похвал, не обізвавськ ані словом при її смерти (див. *Brandes*, op. cit. 350). А що той Цезарів портрет, який він змалював у драмі, не в одному нагадує ту Елизавету, яка підписувала смертний засуд на Ессекса, се від разу впадає в очі.

Коли з одного боку Цезаря вкоротив Шекспір навіть супроти Плютарха, то Брута, властивого героя трагедії, змалював навіть вище Плютархового росту. Правда, сам Плютарх кермуючись республіканськими симпатіями підкрасив Брута супротив його історичного орігінала; Шекспір додав йому ще більше симпатичних рисів, в тім числі прим. серлечне відношене до слуг і вояків, до жінки, лицарське почутє справедливості і безкористність, хоча прим. Плютарх згадує про те, що він значно побільшив свій маєток лихвою. Очевидно, що й тут рукою Шекспіра кермувала не жадна республікансько-демократична тенденція, а виразне бажане — перенести на Брута симпа-

тичні риси нещасного графа Ессекса. З сего вийшло, що він мусів перемінити історичні пропорції і використовуючи совісно дрібні або анекдотичні риси знайдені у Плютарха, дав образ мало відповідний тому, що знайшов у своїм первовзорі, та за те тим більш інтересний як памятка його власного настрою і його поглядів на своє оточення.

Ще в одній напрямі бачимо у Шекспіра зміну супроти Плютарха. Коли у грецького історика оповідані держать ся досить об'єктивно супроти народів мас, то Шекспір і тут, як у „Коріоляні“, не тайтиме зі своєю нехітю до тих мас, робить їх глупійшими, більше змінними та безхарактерними, ніж були на ділі, або, як влучно висловив ся одия критик, переносить до Риму лондонську вуличну юрубу з кінця XVI віку.

„Юлій Цезарь“ надрукований був у первінній у повній (посмертній) виданю Шекспірових творів 1623 р.

I. Франко.

ЮЛІЙ ЦЕЗАРЬ.

DRAMATIS PERSONAE.

Юлій Цезарь.		Флакій }
Октавій Цезарь	тріум- віри	трибуни.
Марк Антоній	послі	Марул }
М. Емілій Лепід	смерти	Артемідор, софіст Кнідос- ський.
Ціцерон Публій } Помпілій Лена }	Цезаря.	Віщун.
Марк Брут		Цінна, поет.
Кассий		Другий поет.
Каска		Люцій, Титиній, Мессалі,
Требоній	змовники	молодий Катон і Во- люній, друзі Брутові
Літарій	против	та Кассіеві.
Деций Брут	Юлія	Варрон, Кліт, Клявдій,
Метел Цімбер	Цезаря.	Стратон, Люцій, Дар- дан, слуги Брутові.
Цінна		Піндар, слуга Кассіеві.
		Кальфурнія, жона Цеза- рева.
		Порція, жона Брутова.

Сенатори, міщане, сторожі, прибічники й іп'ші.

Сцена більшої частини драми в Римі, потім у Сардесі
та під Філіппами.

АКТ ПЕРВИЙ.

Сцена перва.

Рим. Вулиця.

Входять Флявій, Марул та купа міщан.

Флявій.

Геть по домах, гультаї, геть розходьтесь!
Чи се вам съято? Знаете-ж се добре,
Що ремесник не мусить сновиграти
В робочий день без ремесної цéхи.
Кажи, яке твоє ремесство?

Первий міщанин.

Та що ж, добродію? я тесля.

Марул.

Де-ж твій фартух шкуратяний і шнур твій?
Чого се так прибравсь, неначе в съято?
А ти, добродію, хто будеш?

Другий міщанин. Но правдї скавиши, добродію, перед хорошим ремесником
я тільки, так сказати, підлаток.

Флявій.

Кажи, яке твоє ремесство, просто.

Другий міщанин. Таке, добродію, що
вповаю, моїй совісті не завадить. Я, бачте, до-
бродію, поправляю ледаче.

М а р у л.

Ремесльо, дурню! чуєш ти? ремесльо!

Другий міщанин. Ну бо, добродію, благаю тебе, не рвись так. А хоч і порвеш ся, так я тебе поправлю.

М а р у л. Що ти сим хочеш сказати? Поправиш мене, грубіяне?

Другий міщанин. А вже-ж, добродію, підлатаю тебе.

Флявій. То се ти швець?

Другий міщанин. Далебі, добродію, я тільки й живу шилом; тільки й мішаюсь у чоловіче й жіноче діло, що шилом. Я, добродію, настоящий лікарь старого обува. Як зробить ся йому дуже недобре, я його й вилічу. Найлуччі люде, які тілько стунають на волову шкуру, ходіли по моїй роботі.

Флявій.

Чому-ж сьогодні не в своїй ти ятці?

Чого по вулицях їх водиш за собою?

Другий міщанин. Далебі, добродію, що-б відтонали своє обува, а мені прибавилось роботи. Справді-ж, добродію, ми зробили съято, щоб подивитись на Цезаря та повтішатись його тріумфом.

М а р у л.

Втішатись? чим? яке завоюваннє

Везе він Риму? і які підданці

Закрашують колеса його воза,

Слідом за ним ідучи у кайданах?

Вп пентюхи, ви каменюки, гірші

Всього що єсть на съвіті безчуттєве!

Жорсткі серця, жорстокій Римлянє!

Чи то-ж то ви не бачили Помпея?

О, скілько раз на мури й на бойниці,

На вежі, вікна й димарі високі
Ви зластили і, на руках державши
Малих дітей, по цілям дням сиділи,
І дожидались терпеливо, поки
Помпей великий вулицями йтиме !
А зуздрівши його, бувало, колісницю,
Чи ви-ж такого не здіймали крику,
Що й Тібр у берегах своїх трусив ся,
Злякавши ся луни, що відкликалася
На ваші крики по його вертепах !
Тепер же, як найкраще повдягавшись,
Хиба собі ви съвята не зробили,
І не посипали квітками всю дорогу
Тому, хто йде, пишаючись тріумфом
Над кровю благородного Помпея ?¹⁾
Геть по домах ! І впавши на коліна,
Просіть богів, щоб одвернули кару,
Що певно вдарить на таку невдачність.

Ф л я в і й.

Ідіте, люде добрі, та за гріх сей
Зберіть до купи всю свою голоту,
Ведіть її на узберіжжє Тібра
І поти плачте понад ним гіркими,
Поки найвисі береги він пійме. (Виходять міщане).
Чи бач, як жужлі їх нутра этоились !
Німуючи, в своїй вині, почезли.
Тепер іда оттак до Капітоля,
А я пійду сюди, та позриваймо
Окрасу із статуй, де лиш побачим.²⁾

М а р у л.

А можна нам таке чинити ?
Тепер, ти знаєш, люперкальське съято.³⁾

Ф л я в і й.

Дарма. Нехай ні на одній статуй
Трофеї Цезаря не повівають.
Я чернь усюди позганяю з вулиць,

А ти собі зганяй, де зуздринш купу.
Общипуй у його на крплах шіре,
То він літатиме звичайним робом.
А то ще підібеться висше ока
І всіх держатиме у рабськім страсі. (Виходять).

Сцена друга.

Там же. Громадський майдан.

Входять у процесії з музикою: Цезарь, Антоній, готовий до гонитви, Кальфурній, Порція, Деций, Ціцерон, Brut, Кассій і Каска; за ними великий тиск людей, а серед них віщун.

Цезарь.

Кальфурніє...

Каска.

Гов, цітьте! Цезарь мовить.
(Музика вмовкає).

Цезарь.

Кальфурніє...⁴⁾

Кальфурнія.

Я тут, мій пане.

Цезарь.

Стань же

Як раз перед Антонієм на стежці,
Як бігтиме в гонитві він. — Антоній!

Антоній.

Що, Цезарю, мій пане?

Цезарь.

Антоніє, в гонитві ти торкнешся
Кальфурній. Старі бо люде кажуть,
Що неплодющі, як до них торкнутись
На сій святій гонитві, вагоніють.⁵⁾

А н т о н ї й.

Я памятатиму. Як скаже Цезарь
„Зроби отсе“, то вже воно й зробилось.

Ц е з а р ь.

Ідімо, і пильнуйте всіх звічайв. (Музика).
В і щ у н.

О Цезарю!

Ц е з а р ь.

Ге, хто се кличе?

К а с к а.

Замовкин все! Мовчать, кажу вам! (Музика втихає).

Ц е з а р ь.

Хто з натовпу мене, із тиску кликав?

Я крізь музику голос чув кричучий:

„О Цезарю“! Кажи; ось Цезарь слуха.

В і щ у н.

Остерегай ся ід у березолії.⁶⁾

Ц е з а р ь.

Що се за чоловік?

Б р у т.

Се віщуватий:

Він каже, щоб ти ід остерегав ся

У Марті.

Ц е з а р ь.

А нехай сюди приступить:

А дайте позирну йому в обличчє.

К а с с и й.

Іди до Цезаря, козаче, з тиску. (Віщун зближається)

Ц е з а р ь.

Ну, говори тепер ще раз. Що скажеш?

В і щ у н.

Остерегай ся ід у березолії.

Ц е з а р ь.

Якпісь сновидний; хай іде. Ну, далі!

(Яса. Виходять усі опріч Брута та Кассия.)

Кассий.

А ти не йдеш давитись на гонитву?

Брут.

Я? Ні.

Кассий.

Ходім бо.

Брут.

Я не забавляюсь.

Не той я чоловік, що наш Антоній.

Тебе-ж я, Кассіє, не зупиняю.

Іди собі, коли твоя охота.

Кассий.

Я, Бруте, постеріг з якогось часу,

Що у в очах у тебе щезла ласка,

Котру привик від тебе дознавати.

Аж надто став холодний ти до мене,

І надто ти поводишся понуро

З прихильним до тебе, сердечним другом.⁷⁾

Брут.

Не помилайся, Кассіє: давлюсь я

Понуро тілько на себе самого.

Мене з якогось часу стали мучити

Непримиримі між собою страсти

І висли, одному мені годящі:

Від них то може я й хмурним здаюся.

Та сим не мусять огірчатись друзі

(Між них я, Кассіє, ї тебе рахую)

І про мое недбалство інше думати,

Як тілько, що сей бідний Брут воює

З самим собою, а про те й байдуже,

Щоб до людей прихильність виявляти.

Кассий.

Не знат же я твого страждання, Бруте,

І через те таїв у серці думи

Великої ціни, високі пляни.

Скажи-ж, мій добрий Бруте, чи ти можеш
Свое лице вбачати?

Брут.

Ні, не можу:

Бо око не побачить себе інше,
Як через одсьвіт, через вищі речі.

Кассий.

Се правда. Тим-то ми й жалкуєм, Бруте,
Що ти в дому таких зеркал не маєш,
Котрі-б достоїнства твої таємні
Твоїому власному являли оку.

Я чув, як многі лучі люде в Римі
(Окроме Цезаря безсмертного), згадавши
Про Брута і, сумуючи в тісноті
Отсіх часів бажали, щоб той Брут,
Той благородний Брут та мав їх очі.

Брут.

В які безодні, Кассе, ти тягнеш,
Мене і хочеш, щоб у власнім серці,
Я вбачив те, чого ще в нім не має?

Кассий.

Ось слухай, Бруте, наготовй ся слухать.
Ти знаєш, що себе не можеш бачити
Так добре, як побачиш через одсьвіт;
Отс-ж я, зеркало твое, смиренно
Тобі представляю у тобі самому
Таке, чого ти й сам в собі не знаєш.
У щирості моїй не сумнівай ся.
Колиб я, любий Бруте, був насьмішник,
Або вязавсь до кожного з любовю;
Колиб ти візнав, що я душа лестива,
Що я суджу того, з ким обіймаюсь,
А на пирах із щуваллю лигаюсь,
Тоді мене вважай ти небезпечним.

(Труби і веселий гук).

Б р у т.

Що се за гук? Боюсь, колиб не вибрав
Народ його собі царем.

К а с с и й.

Боїш ся?

То думаю, що ти сього ї не хочеш.

Б р у т.

Не хочу, Кассиє, дарма що дуже
Люблю його.⁵⁾ Та що се ти так довго
Мене задержуєш тут? Що ти хочеш
Довірти мені? Коли що небудь
Таке, що всім від того буде добре,
Постав против правого ока честь,
А смерть против лівого, на обох їх
Погляну съміло: бо з душі бажаю,
Щоб так боги мені допомагали,
Як честь люблю і не бою ся смерти.⁹⁾

К а с с и й.

Сю чесноту в тобі я також знаю,
Як і твое обличче. Отже честь
І буде змістом моєї промови.¹⁰⁾
Я не кажу, як ти і інші люди
Міркують про сю жизнь; а що до мене,
Мені було-б так любо і не жити,
Як жити і що-день когось боятись,
Такого-ж, як я сам. Я народив ся
І ти також свободним, як і Цезарь.
Згодовано обох нас такоже добре,
І холоднечу зимню ми обидва
Так само як і він, терпіти вмієм.
Бо раз, під вітряну жорстку негоду,
Як Тібр кипів і бив ся з берегами,
„Що, Кассиє“? сказав до мене Цезарь:
„Чи кинув ся-б зо мною ти в сей клекіт
Щоб он туди перемахнуть“? І зараз
Я кинув ся, як був у всій одежі,

І тілько закричав йому: „За мною!“
Він також бурхонув. Ревла пучана,
А ми її розрізували міцно,
Відкидували геть, і зупиняли
Серцями, жаждущими переваги.
Та ще далеко до мети гукне він:
„Гей, Кассіє, на поміч! потошаю“...
І мов Еней, великий наш праپрашур,
На плечах з полумя у Трої виніс
Старенького Ахіза так я з Тибра
Знеможеного Цезаря. І сей то,
Сей чоловік тепер зробив ся богом.
А Кассій що? мізерна тварь, що мусить
Хизитись перед ним, як глянє скрива.
У Шпантії його трусила трясця;
Я бачив, як сей бог тремтіз і нитивсь;
Поблідли легкодухі губи в нього,
А око, що лякало всю вселенну,
Пригасло. Чув я, як він стогне,
І той язык, що всі Римляне з нього,
Навчаючись, писали мови в книги,
„Ой лелечко!“ кричав: — „Дай пять, Титине“,
Мов дівчина недужа. І такий то
Слабосилок отсім величнім сьвітом
Орудує і передує всіми!
Чи то-ж не диво, о боги благії! (Веселий гук і труби).

Б р у т.

І знов у труби! знов громадські крики!
Я думаю, що се їх звеселяють
Нові, ще більші Цезарю гонори.

К а с с і й.

Так, друже, він іде, немов кольос
Отсім тісненським сьвітом, а ми тут,
Дрібнота, проміж ніг його блукаєм,
Шукаючи собі безславної могили.
Судьба людей буває їм під владна.

Біда, коханий Бруте, не в планетах.
А в нас самих, що пасемо ми задню.
От Брут і Цезарь... Що-ж би в нїм такого
Було, в цїм Цезарі, що голоснійше
Імя його гуде дзвінить, нїж наші?
Напишеш їх — твое таке ж хороше.
Промовиш їх — твое таке-ж принадне.
Ізважиши їх — одинаково заважять;
А заклинати ними стань, то визвеш
Одним і другим такоже хутко духа. (Великий туб).
Скажи-ж, во імя всїх богів, чим Цезарь
Годуєть ся, що так у гору виріс?
О віку наш! осоромивсь ти вельми.
Ти, Риме, втратив сїмя благородне.
Коли се так бувало від потопу,
Щоб вік одним прославивсь чоловіком?
Коли про Рим хто говорив аж досці,
Що у його просторих мурах тілько
Всього і есть одним одна людина?
Тепер же так воно і справді: в Римі
Доволі місця, та один живе в нїм.
О! ми обидва від батьків чували,
Що був колись на сьвіті Брут, котрой
Так легко стерпів би царя у Римі,
Як і пекельного старого дідька.¹¹⁾

Б р у т.

Що любиш ти мене, я не сумнію ся.
Угадую, куди мене й теребиш.
Що-ж думаю про се й про наше время,
Я розкажу навпослї; а сьогоднї
Прошу тебе, задля моєї дружби,
Не куч мене вже більше. Що сказав ти,
Обдумаю, а що добавить хочеш,
Я все те вислухаю терпеливо.
Ми выберем для сього лучче время,
Щоб про такі бесідувати речі.

Удовольни ся-ж, благородний друже,
Поки що тим, що Брут скоріше буде
Незнаним селюхом, ніж сином Рима
В таких важких умовах, як, здається, ся,
Сей час на нас накинути береть ся.

Кассий.

Радію, що моїм слабеньким словом
Я викресав хоть стільки іскор з Брута.

Брут.

Ігрі кінець: вертається вже Цезарь.

Вертається Цезарь із своїм почтом.

Кассий.

Як мимо йтимуть, зупини ти Каску
Хоть за рукав, то він тобі розкаже
Своїм понурливим звичаєм, що там
Чинилось важного сьогодні.

Брут.

Добре...

Дивись однакже, Кассіє, як Цезарь
Гнівом палає. На чолі мов пляма,
А всії кругом — мов вилаяні слуги.
В його Кальфурнії поблідли щоки,
А в Ціцерона очі червоніють
І сувітять ся, мов серед Каپіоля,
Як перекір йому в сенаті роблять.

Кассий.

Про все розкаже нам наш Каска.

Цезарь.

Антоніє!

Антоній.

Що, Цезарю?

Цезарь.

Нехай мене обстанутъ люде ситі,
Гладкоголові, що вночі сплять добре.
Он Кассий — зирка голодно, з під лоба;

Він надто много дума; небезпечні
Такі людці.¹²⁾

А н т о н і й.

Не бій ся, Цезарю: він не опасен.
Се благородний Римлянин і тихий.

Ц е з а р ь.

Я не боюсь його, а тілько хтів би,
Щоб він спіткіший був. Коли-б же з страхом
Імя мое вязалось, то нікого
Не знаю я, кого-б я так стеріг ся,
Як худорляки Кассія. Він много
Читає; він великий наблюдатель,
І прозирає в життя людськую зирко :
Не любить, так як ти Антоній, ігор.
І музики також; сьміється рідко;
А засьміється, то немов глузує
З себе самого і картає дух свій,
Що дав себе чим небудь розсмішити.
Такій люде вічно у трівозі,
Як перед ними хто угору піде,
І тим самим же небезпечні дуже.
Я більше говорю тобі, де треба
Боятись, віж про те, що я бою ся.
Бо я всегда один, усе я Цезарь.
Іди на правий бік: бо я не дочуваю
На ліве ухо, і скажи по правді,
Як думаєш ти сам про нього.
(Виходить Цезарь із своїм почетом. Каска лишається позаду).

К а с к а.

Чого смикунув мене ти за одежду?
Про що зо мною хочеш говорити?¹³⁾

Б р у т.

Скажи нам, Каско, що там склалось?
Чого се Цезарь дивить ся так мрачно?

К а с к а.

Хиба-ж ти там не був?

Брут.

Коли-б я був там,

То й не питав би в Каски, що там склалось.

Каска. Ге, йому піднесено корону, і як піднесли, він одіпхнув її задом руки, от-так. Тоді всі так і заревли з радощів.

Брут. Чого-ж ревли у друге?

Каска. І в друге того ж

Брут. Ревли вони і втретє. Чого-ж у треть кричали?

Каска. Та все того-ж.

Брут. То йому тричі підносили корону?

Каска. А вже-ж тричі, і він тричі відпихав її, і все тихше да тихше; а мої благі сусіди ревли за всяким одпиханнем.

Кассий. Хто-ж йому підносив корону?

Каска. Антоній.¹⁴⁾

Брут. Розкажи доладно, як се було, любий Каско.

Каска. Ну, хоть мене завісь, доладно я не розкажу. Се було просто съміховище. Я й не вважав на цього. Бачив, що Марк Антоній підніс йому корону, та й не корона то була, а так собі короненя. Ну, як я вже сказав, він одіпхнув її раз; а про те мені здавалось, він би радайшай узяти її. Тоді він підніс її вдруге; він одіпхнув її знов; та мені здавалось, ніби вельми нехотя пальці його відділялись од корони. А тоді підніс йому в третє; він одіпхнув її і втретє; і кожного разу, як її цурав ся, голота репетувала, плескала своїми порепаними руками, кидала в гору заяложеними ковпаками, і за те, що Цезарь цурається корони, так навоняла своїм диханнем, що за малим богом не вдушила Цезаря: бо тут зомлів

і впав. Я-ж не одважив ся тут реготати, боючись роззвити рота і вхопити гідкого воздуху.¹⁵⁾

Кассий.

Та годій бо вже! Як! зомлів, ти кажеш?

Каска. Упав серед ринку; з рота піна і ні слова.

Брут.

Се певно так: бо в нього є падуча.¹⁶⁾

Кассий.

Ні, се не в Цезаря, а в тебе, в мене
І в Каски благородного падуча.

Каска. Не знаю, що ти хочеш сказати
сім, а те певне, що Цезарь упав. І коли го-
лодранці не плескали йому і не підсвистували,
дивлячись по тому, чи він догоджував їм, чи
ні, зовсім як комедіяни в театрі, то я не
чесний чоловік.

Брут.

Що-ж він сказав, вернувши ся до себе?

Каска. Та що? Не надавши ще, як по-
бачив, що череда зраділа цуранню корони, він
роздірвав ковнір у сорочці. — „От мое горло,
переріжте“! І будь я ремесник, я-б ухопив ся
за слово, от провались я в пекло серед сіві
шушувалі! А потім упав. А як вернувсь до себе,
тоді каже: що коли зробив або промовив що
недоладне, то просить їх славетностей покласти
се на карб його болісти. Три чи чотири ше-
репи коло мене закричали: „Ох, добра душа!“
и простили йому від усього серця. Та воно і-
чого не варто. Коли-б Цезарь пропоров наскрізь
їх матірок, вони-б зробили так само.

Брут.

І потім він вернувсь сюди понурий?

Каска.

Еге.

Кассий.

Чи Ціцерон нічого не промовив?

Каска.

Чому би ні? Він говорив по грецьки.¹⁷⁾

Кассий.

Про що?

Каска. Ну, колиб я вам се сказав, то ніколи б не показавсь вам у вічі. А ті, що розуміли його, то всеміхались один до одного і похвтували головами. Для мене-ж се була греччина. Ще вам скажу: Марулу та Флявію заткнули пельку за те, що позривали повязки з Цезаревих статуй. Бувайте здорові. Було ще там дурниць доволі, та всього не згадаєш.

Кассий.

Ходім вечеряти до мене, Каско,

Каска.

Ні, я вже обіцяв ся інде.

Кассий.

То чи не прийдеш завтра пообідати?

Каска. Прийду, коли жив буду, а ти при памяті, і коли твій обід буде стоїти їди.

Кассий. Добре, ждатиму тебе.

Каска. Жди, буду. А тепер прощайте.
(Виходить).

Брут.

Яким же помелом сей чоловік зробив ся!

А в школі з нами був живий мов іскра.

Кассий.

Він і тепер такий, як дійде діло
До благородного якого вчинку,
Дарма що вахлаєм таким здається ся.
Се тілько до його ума підлива,
Щоб люде лучче наставляли вуха,
Смачнійші його слова перетравляли.

Б р у т.

А може й так. Тепер ми попрощаємося.
А завтра, коли хоч поговорити,
Прийду до тебе, чи ти сам до мене
Прихочь. Я буду визирати.

К а с с и ї.

Прийду. Тим часом думай про вселенну.
(Виходить Брут).

Ти благородний, Бруте, так, а все-ж бо
Я бачу, що і твій металъ шановний
Переробити на щось інше можна.
Оттим же то наш благородний розум
З подібними собі ѹ держатись мусить.
Бо хто стоїть на правотї так твердо,
Щоб спокусити його було не можна?
Ненависний я Цезарю, а Брута
Він любить. Та нехай я був би Брутом,
Він Кассиєм, мене-б він так не вкоськав.
Ось я в почі йому в вікно підкіну
Писульок неоднаків рук, мов ріжні
До нього пишуть про його велику
Повагу в Римі, а тим часом темно
Натякують, який амбітний Цезарь.¹⁸⁾
Тоді хай Цезарь добре бережеть ся; —
Зіпхнем його, а бож нам згинуть доведеть ся.
(Виходить).

Сцена третя.

Там же. Вулиця.

Грім і блискавиця. Входять напроти себе Каска з голим
мечем та Ціцерон.

Ц і ц е р о н.

Добривечір. Се Цезаря ти, Каско,
Провів до дому? Що-ж так важко дишеш?
Чого се так злякав ся чи стрівоживсь?

К а с к а.

А ти байдуже, як всесвітня сила
Затрусиш ся, мов що слабе, похиле?
Видав я хуртовину Ціцероне,
Як скіглячи вітри дуби кололи;
Впадав, як гордий океан здимав ся,
Ярив ся, пінів ся і сплкував ся
Аж під грізниї хмарп сягонутн;
Та до сієї ночі не проходив
Крізь хуртовину із дощем огненним.¹⁹⁾
Чи там уособиця на небі підняла ся,
Чи сьвіт піхою прогнівив безсмертних.
І в'оружів їх на людську руїну?...

Ціцерон.

Хиба що небудь ще страшнійше бачив?

К а с к а.

Один невільник (ти його сам знаєш)
Ізняв лівицю в гору — загорілась,
Мов двацять смолоскип палало в купі,
Да й тілько: бо рука ціла зісталась.
А против Капітоля стрів я лева
(Я не ховав уже й меча у піхву).
Зирнув на мене, та й пійшов понуро,
І не зайняв мене. Давлюсь, ізблілось
До купи з сотня блідолицьких женщин;
Від страху помішились. Всі кляли ся,
Що бачили, як люде огняниї
Сюди й туди по вулицях ходили.
А вчора птиця ночі серед ринку
В полуночі сіла, скіглила й кричала.
Коли-ж такі дива постали разом,
Нехай не кажуть: „Ось тому причина;
Се натуральна річ“. Бо я в тім певен,
Що сі дива недобре щось віщують
Тій стороні, що вказують на неї.

Ціцерон.

І справді се якесь химерне времяя:
Та люде на свій лад міркують речі,
Не так, як нам самі вони говорять.
Чи прийде Цезарь завтра в Капітолій?

Каска.

А як же? Бо Антонію звелів він
Сказати тобі, що він там буде завтра.

Ціцерон.

Добраніч, Каско. Під сердитим небом
Не до проходки.

Каска.

На добраніч. (Виходить Ціцерон).

Входить Кассий.

Кассий.

А хто тут?

Каска.

Римлянин.

Кассий.

Се голос Каски.

Каска.

Чутке у тебе вухо. От-то пічка!

Кассий.

Найприємнійша для людей хороших.

Каска.

Хто з нас таке грізне зазнає небо?

Кассий.

Ті, хто видав гріхами повну землю.

Що до мене, блукав я скрізь по місту,

Оддаючи себе скаженій ночі,

І так розхріставшись, як бачиш, Каско,

Я груди обнажав перед громами,

І як зміяста, синя бліскавиця,

Здавалось, розчиняла груди неба,

Шід стріл себе я підставляв метою.

К а с к а.

Про що-ж ти так спокушував безсмертних?
Ми мусимо лякатись і тремтіти,
Як всемогущі небеса в сих знáках
Таких страшних герольдів посплають,
Щоб нас вжахнути.

К а с с и й.

Стуманів ти, Каско,
Чи се в тебе нема тих іскор жизнї,
Котрі у Римлянина мусять бути,
Чи ти пригашуеш їх? Зблідши зýриш,
Жахаєш ся й дивуєш ся, що небо
Зробило ся так чудно нетерплячим.
Коли-б же зміркував сего причину,
Чого сї всї огнї, чого духії сї бродягъ,
Чого птахій й звірі перемінились,
Чого старі, малі й дурні віщують,
Чого се все змінило свій порядок,
Свою природу й шлях своїх призначень
На щось дивоглядне, — тоді-б ти бачив,
Що небо їх таким натхнуло духом,
Щоб стали ся знаряддями лякання
Дивоглядній аж надто ще державі.
Назвав би я тобі і чоловіка,
Такого зовсім, як ся ніч страшенні:
Гримить, блискáє, одкриває труни
І, мов той лев, рикає в Капітолії.
Він сам собою, Каско, не міцнійший
Над тебе і менé, та дивно віріс
І став страшним, як сї чудні прояви.

К а с к а.

Та, Кассиє, про Цезаря говоряш?

К а с с и й.

Про кого-б нї було. Бо мп, Римляне,

Такій-ж маєм мускули і члени,
Як наші предки мали. Тілько-ж, горе!
Померли душі в нас отців, і править
Дух наших матірок усіми нами.
Кормівга наша й наша терпеливість
Показують, що ми жінками стали.

К а с к а.

А справді кажуть, що в сенаті завтра
Поставлять Цезаря на царство певно.
Мовляв: нехай собі корону носить
На морі й на землі і всюди, тілько
Не в нас в Італії.

К а с с и й.

Тепер я знаю,
Куди свого кинджала направляти:
Ізбавить Кассий Кассия від рабства.
Боги! сим даєте ви силу і слабому,
Сим побиваєте ви деспотів-тиранів.
Ні вежі камяні, ні стіни з міді,
Ні безпросвітні тюрми, ні міцнії
Залізні ланцюги не впинять духа.
Як сі земні замки огиднуть жизні,
Вона здобуде силу відомкнутись.
Коли я знаю, знай і вся вселена,
Що я свій пай тиранства що-години
Зумію скинути на віки з себе.

К а с к а.

Так само й я, і кожен раб владіє
Потугою свого позбутись рабства.

К а с с и й.

Чого-ж би Цезарю тираном бути?
Бідаха! Знаю, він не був би вовком,
Колиб не бачив, що ми всі овечки.
Не був би й левом він, колиб не бачив,

Що ми всі поперевертались в серни.
Хто хоче хутко розложити багаттє,
Той наперед бере мягку солому.
Що-ж се за поберть, за останнє съміттє,
Що се за мотлох Рим, коли він служить
На те підпалом, щоб нам осияти
Таку покидьку, як сей Цезарь ?.. Що-ж се ?
Куди се я зайшов слідом за горем ?
Се-ж може я перед рабом охочим
Розговоривсь ? Тоді я певно знаю,
Що мушу наготовитись до суду.
Та я в'оружен; нічого боятись.

Каска.

Ти се говориш Каєці, чоловіку,
Котрий не був вікколи ухощептом.
На, ось моя рука. Вербуй охочих,
Щоб одвернути сю напасть од Риму.
Ніхто ногою далыш мене не ступить.

Кассий.

Тепер ми сторгувались. Знай-же Каско,
Що я не одного з великодушних
Римлян подвигнув на спасенне діло,
Однаково спасенне й небезпечне.
Тепер вони під портиком Помпея
Стоять і ждуть мене; се діло певне.
В таку страшенну ніч ніхто не ходить
По вулицях. Стихії з нами в згоді:
Такі-ж кріаві, ярі, безпощадні,
Як і наш задум.

Входить Цінна.²⁰⁾

Каска.

Стань тут: бо хтось іде сюди, та й спішино.

Кассий.

Се Цінна: я ходу його пізнаю всюди.
Він з наших. — А куди се, Цінно ?

Цінна.

Шукав тебе. Хто се? Метеллюс Цімбер?

Кассий.

Ба ні, се Каска. Він із нами.

Хиба там ждуть мене?

Цінна.

Рад вельми.

Що се за ніч страшнена! З наших двоє
Чи троє бачими дива предивні.

Кассий.

Так ждуть мене? Кажи бо.

Цінна.

О мій друже!

Колиб же і благородного ще Брута

Ти нахилив до нас!

Кассий.

Не клопочи ся.

Ось, любний Цінно, на отсей папірець.

Положиш там, де претору сидіти,

Да так, щоб він упав у-в око Бруту;

А се йому в вікно ти вкпиеш,

А се прилішиш воском до статуї

Старого Брута. Все це поробивши,

Приходь в Іонніїв портик. Ми там будем.

Чи Децій Брут з Требонієм прийшли вже?

Цінна.

Усі прийшли, oprіч Метелля Цімбера.

Пішов тебе шукати до господи.

Я папірці порозтикаю зараз.

Кассий.

І зараз поспішай в театр Іонніїв (Виходить Цінна).

Ходімо, Каско. Ще до сьвіту треба

Нам побувати в двох у Брута.

Три четверті його вже наші; ще раз

Побачимось, то буде він і ввесь наш.

К а с к а.

Він високо сидить в народнім серці,
І з того, що у нас було-б виною,
Його повага зробить добродітель
І чесність, мов альхімія чудовна.

К а с с и й.

Ти зрозумів гаразд, чого він стоїть
І як потрібний вельми нам. Ходімож.
Бо з півночи уже звернуло. Збудим
Його удоєсьвіта, то й будем певні. (Виходять).

АКТ ДРУГИЙ.

Сцена перва.

Рим. Брутів сад.

Входить Брут.

Брут.

Ге, Люцій! гов!...

Я і по зорях угадати не вмію,
Чи скоро буде день... Гов, Люцій! чуєш?...
Я-б лучче сам так согрішив заспавши...
Та годі-ж спати, Люціє! вставай бо!

Входить Люцій.

Люцій.

Ти звав мене, мій пане?

Брут.

Подай мені в писарню сувічку, Люцій,
І як засвітиш, то прийди сказати.

Люцій.

Ось зараз, пане. (Виходить).

Брут.

Се за його постане смертью. Сам я
Не мав би за що вдарити на нього,
Та ради спільнога добра. Корони
Йому схотілось. Тут одно питаннє:

Як зопсує вона його природу?
На сонці-ж то й виводять ся гадюки,
І се велить нам стброжко ходити.
Укоронуємо його, тоді він...
Тоді дамо йому жало, се певне,
Щоб по своїй губив нас уподобі.
Щкодлива для людей така величність,
Що совість розлучає з властю. Цезарь...
Сказати правду, я ще не помітив,
Щоб він своїм страстям корив ся більше,
Ніж розуму. Да й то-ж бо кожне знає,
Що у людей покірливість — драбина
Для юної амбіції. Хто в гору
Видряпуеть ся, дивить ся на неї.
Як-же збереть ся на саму вершину,
То до драбини повертає спину,
І позирає тілько вже за хмари,
Погорджуючи сходами низькими,
Котрими він піднявесь до високості.
Так може й Цезарь зробить. Тим то й мусим
Його перепинити.
Хоть те, що він тепер є, і не може
Оправдувати в нас такої звади,
Та от що може: те, що він тепер єсть,
До того й до того дійде. збільшившись.
Тим треба нам на нього так дивитись,
Мов се було б гадючения в яечку:
Як вилупить ся, буде йдовите,
Таке-ж, як і ввесь рід його гадючий.
То й задушім його у шкаралющі.

Вертаєть ся Люций.
Люций.

Вже, пане, сувічка в вас горить в кімнаті.
Як кремінця шукав я на віконці,
Знайшов сю запечатану писюльку,
А не було її, як спати ладнав ся. (Оддаючи йому лист).

Б р у т.

Іди лягай ізнов: ще день не скоро.
Чи се не завтра іди березоля?

Л ю ц и й.

Не знаю, пане.

Б р у т.

А подивись у календарь, та й скажеш.

Л ю ц и й.

Ось зараз подивлю ся, зараз. (Виходить).

Б р у т.

У воздує жахтить і свище пара:

Так видко тут, що й прочитати можна.

(Розпечатує лист і читає).

„Ти, Бруте, спиш. Прокинь ся, скамени ся!
Невже-ж наш Рим... Промов, удар і визволь!
Ти, Бруте, спиш: прокинь ся!...“

Такі підкази часто я знаходжу

Підкінені мені, щоб я знаходив.

„Невже-ж наш Рим“... се я так доповняю:

„Невже-ж наш Рим та голову нахилить?“

Мої діди Тарквінія прогнали

Із римських вулиць, як царем він звав ся.

„Промов, удар і визволь“!... Се благають.

Щоб я промовив і ударив?... Ряме!

Клянусь тобі, як до ратуинку дійде,

Я виповню твое проханнє вповні!

Вертається Люцій.

Л ю ц и й.

Березоля два тижні вже минуло.

(Стукання за сценою).

Б р у т.

Гараад. Хтось стукає. Іди під двері.

(Виходить Люцій).

Як лиш мене той Кассій підостріжив

На Цезаря, я зовсім сиу не маю.²¹⁾

Між виконаннем пагубного вчинку

І первим побудом до нього ціла
Середина, се мов якась фантазма,
Якесь гідке, страшенне сновидіннє.
Тоді наш геній кличе на пораду
Усі знаряддя смертної природи,
І чоловіче естество страждає,
Мов невеличке царство в часі бунту.

Вертаєть ся Люций.

Люций.

Се, пане, брат твій Кассій під дверима.
Він хоче бачити тебе.

Брут.

Чи сам він?

Люций.

Ні, пане, з ним ще інші.

Брут.

Ти їх знаєш?

Люций.

Не знаю, пане: в них шапки на очах,
А пів лиця в кобеняки укрито,
Що не пізнати їх ніяким робом.

Брут.

Нехай увійдуть. (Виходить Люций).

Так, се побратими.

О конспіраціє! ти й серед ночі,
Як злу найбільше волі, совістиш ся
Свое чоло підозрене являти?
О, де-ж ти в день таку печеру знайдеш,
Щоб вид огидний свій замаскувати?
І не шукай; окрій ся лучче, змово,
Усьмішками та привітаннєм любим.
Бо явиш ся ти у природнім виді,
То й сам Ереб не має стілько мраку,
Щоб од людських сердець тебе закрити.

Входить Кассий, Каска, Деций, Цінна, Метел Цімбер
і Требоній.²²⁾

Кассий.

Мені здається, ми вже надто съміло
Турбуємо тебе. Добрйдень, Бруте!
Чи справді ми тебе потурбували?

Брут.

Я встав давно. Мені сю ніч не спалось.
Чи всіх я знаю, що прийшли з тобою?

Кассий.

Усіх до одного, і ні одного
Нема тут, щоб тебе не чтив, як батька,
І хочу, щоб ти сам про себе думав,
Як думає все благородне в Римі.
Отсє Требоній.

Брут.

Рад його тут бачить.

Кассий.

Се Деций Брут.

Брут.

Рад і його витати.

Кассий.

Се Каска, Цінна, се Метеллюс Цімбер.

Брут.

Витаю всіх їх.

Які турботи невспиці стали
Між вашими очима і між ніччю?

Кассий.

Дозволь собі щось потай них сказати. (Шепчує ся).

Деций.

Схід ось де. Бачить ся, уже свптає?

Каска.

Ні.

Цінна.

О! вибач, мій добродію, свптає.
Он сиві смуги в хмари пов'ідались:
Се вже вістовики близького ранку.

К а с к а.

Признайтесь, ви обидва помиллились.
Ось, де мечем я вказую, дивітесь:
Вважаючи на ранню пору року,
Тут мусить, геть к полудню, сходить сонце.
Ще за два місяці — на північ пійде:
Там стане сходить; а восток справдешній
Стойть над Капітолем, прямо осьде.

Б р у т.

Давайте ваші руки по одвицю.

К а с с и й.

І поклянітесь в нашій постанові.

Б р у т.

Ні, не клянітесь.²³⁾ Бо коли в народі,
В стражданнях наших душ, в гідоті часу
Ще мало лиха, розійдімось різно,
Та й спімо на своїх лінівих ложах, —
Нехай царить тиран високоглядний.
Коли-ж кругом, як я в тому і певен,
Огню доволі і для легкодухих,
І для насталення чутливих жінчин,
То на що нам ще острогі під боки?
Підострожіть нас і сама свобода.
І на що допевняті ся вбезпеки?
Вбезпечує нас тайне римське слово.
Промовили, — хитання в нас не буде.
Якої клятви ще, коли до чести
Озвалась честь і заручила твердо,
Що буде так, або-ж за се поляжем.
Нехай попи клянуться, страхопуди,
Та ищаки, та кістяки сухі,
Та старці, що їй за зло благословляють.
Нехай клянуться у лихому ділі
Тварюки, що їм не діймають віри.
Ми-ж не плямуймо задуму благого
І невгласимого твердого духа

Ба ѿ помислом самим, що наше діло,
Або ѹого спасенне докінчанне
Без клятви нестаточне. Кожна крапля
Крові, що Римлянин у тїлі носить,
І носить благородно, збайструє,
Коли він схібить хоч малу частину
Обіцянки, котра від нього вийшла.

Кассий.

А Ціцерон? Чи не посондувати?
Я думаю, він твердо з нами стане.

Каска.

Не кидаймо його.

Цінна.

Ні, жадним робом!

Метел.

О! він потрібен нам: бо срібний волос
Його нам дасть опінію хорошу
І купить голоси нам у народа:
Він, скажуть, нашими руками правив.
Його повага молоде завзяттє
Покриє наше на людському суді.

Брут.

О! ѿ не кажіть про нього: шкода праці!
Ніколи він до того не пристане,
Що інші почали²⁴⁾.

Кассий.

Ну, то ѿ не треба.

Каска.

І справді, він нам не годить ся.

Децій.

Чи ще поляжє хто, чи тілько Цезарь?

Кассий.

Ти, Децій, спитав у саму пору.

Я думаю, ми не гаразд вчинили-б,
Коли-б Антонія зоставили живого,
Тому, що Цезарь так його вподобав²⁵⁾.

Він буде нам противником завзятим,
А засоби його такі великі,
Що як лиш схоче, всім нам буде лихо.
Запобігаючи сьому, нам треба
Антонія із Цезарем убити.

Б р у т.

Ні, Кассіе, се здасть ся вже аж надто
Крівавим ділом: голову ізнявши,
Від тулуба ще й членів відтинати,
Мов гнів при смерти, зависть послі смерти.
Бо-ж Цезарів лиш член один Антоній.
Жерцями будьмо, а не різниками.
Та'ж против духа Цезаря ми встали,
А в духові людськім крові немає.
Колиб нам Цезаря не убивати,
А тілько дух його опанувати!
Та ні! умерти мусить він за духа.
Убиймо-ж його съміло, любі друзі,
Та без завзяття. Заколімо жертву,
Достойную богів, та не рубаймо
На шматте, так немов собакам трупа..
Нехай серця, мов хитре панство челядь,
Підбурять руки на крівавий вчинок,
Та опісля самі-ж їх і карають.
Се зробить задум наш найпотрібнійшим,
А ве завидливим, і перед миром
Ми явимось не гайдамацтвом лютим,
А очистителями Рима.
Що до Антонія, то не вважайте
На нього: бо він лиха більш не зробить,
Як бп правиця Цезаря зробила,
Без голови у Цезаря на плечах.

К а с с и й.

А я таки його бою ся, Бруте,
Бо він до Цезаря такий прихильний...

Б р у т.

Ах, добрій Касспє! Не дбай про нього.
Коли він любить Цезаря, то зробить
Не більш, як тілько на свою потребу:
Зажурить ся і вмре по ньому з туги.
Да ї то навряд: він любить тілько втіхи,
Пустоти съвітові й бенкетуваніе.

Т р е б о н і ї.

Чого-ж його ї боятись? на що убівати?
Він живучи съміятивиметь ся з сього. (Бе годинник).

Б р у т.

Цить! злічимо години.

К а с с и й.

Три пробило.

Т р е б о н і ї.

То час нам розійтись.

К а с с и й.

Так ще-ж не знаєм,

Чи Цезарь вийде з дому, чи не вийде.
Бо він тепер зробив ся забобонним. —
Як раз на виворіть, ніж перше думав
Про всі фантазії і сни й звичай.
То ї становить ся, що дивні дивовижі
І незвичайний страх сієї ночі,
З авгурської поради, помішають
Йому прийти сьогодні в Капітолій.

Д е ц и й.

Сього не бійтесь. Хоть би і зістав ся,
То я його павагу переважу.
Він любить слухати оновідання,
Як однорога деревом підходять.²⁶⁾
Ведмедя зеркалом, слона ровами,
Левів тенетами, а чоловіка
Лестивістю. Да тілько, як сказати,
Що він испавидить людей лестивих,
Відкаже: „Так, се правда“, а тим часом

Лестивости піддасть ся сам найбільше.

Спустіте ся на мене.

Я знаю, як його гумор направить,
І приведу до вас у Капітолій.

Кассий.

То лучче зайдемо усі до нього.

Брут.

Як вдарить девять: се не буде пізно?

Цінна.

Се найпізнійш. Колиб же не спізнатись!

Метел.

Літарій Кай на Цезаря сердитий:

Скартав його за похвалі Помпею.

Шкода, що ми про нього не згадали.²⁷⁾

Брут.

Зайди, Метелле, зараз же до нього;

Він прихильяється за щось до мене,

Пошли його сюди, то я настрою.

Кассий.

Ось ранок скравесь до нас. Прощай же, Бруте!

Розійдемо ся, друзі, та щоб кожен

Усе те памятав, що говорили.

Покажемо, що ми Римляне справді.

Брут.

А позирайте весело, бадьоро,

Мої панове дорогі, щоб очі

Не виявили, що у вас на думці.

Як наші римські актори, справляйтесь

Статочно, твердо, з неослабним духом.

Добриденъ же усім вам! (Виходять усі опріч Брута).

Хлопче! Люцвай!

Байдуже... Лáсуй ся, мов чистим медом,

Солодкою росою сну. Бо в тебе

Нема ні привидів, ані фантазій,

Що вимін клопіт мізок наповняє.

Оттим то й спиш собі так твердо.

Входить Порція.

Порція.

Бруте !

Мій пане !

Брут.

Порціє, чого ти хочеш ?

Чого се ти устала так зарані ?

Не для твого покволого здоровля

Входить в ранці на холодний вітер.

Порція.

Не для твого також. Чого ти, Бруте,
Так не ласково втік від мене з ложа ?

І вчора за вечерею схопив ся,

Та й став, зложивши руки, похожати,
Та думати, зітхаючи важенько.

Як я спитала у тебе, що сталось,
Ти кинув на мене очима гнівно.

А як спитала вдруге, ухопив ся
За голову, та аж ногою тупнув.

А я благать, а ти мовчали мовчки.

І з сердцем показав мені рукою,
Щоб віддалилась геть. І я, боявши
Розсердити тебе ще й надто, вмовкла.
Я сподівалась, що се тілько примха

(Вона у кожного свою годину має).

Ні, ти мовчиш, не синиш, не хочеш їсти.

Колиб у тебе вид, так як удача,

Перемінись, то я-б і не впізнала

Тебе, мій Бруте. Дорогий мій пане !

Одкрій мені, чого се ти сумуєш ?

Брут.

Мені якось недобре, більш нічого.

Порція.

На те у Брута розум, щоб завчасу
Шукати ліків на свою недугу.

Б р у т.

Так я й роблю. Іди, засни ще трошки.

П о р ц и я.

Нездужаєш, і думаєш, що добре
Ходить розхрістившись у ранці рано.
Та туманом сприм холодним дихати?
Нездужаєш, і покидаєш ложе,
Щоб до недуги приманити болість
Із неочищеного воздуху та мряки?
Ні, Бруте, ти у серці недугуєш.
І я про се по праву мушу знати.
На вколішках тебе я заклинаю
Колись блискучкою моєю красотою
Усіми звязками любови і присяги,
Котрі із нас двоїх одно зробили:
Признайсь мені, твоїй же половині,
Тобі-ж самому, що в тебе за туга?
І хто такі були вночі у тебе?
Було їх з шість чи з сім, і закривались
Ба і від темряви самої навіть.

Б р у т.

Не падай на коліна, серце, годі!

П о р ц в я.

Не падала-б я на коліна, Бруте,
Колиб твоїм була по правді серцем.
Скажи, чи в нас у шлюблому контракті
Стойть, щоб я твоїх не знала таєн?
Хиба я другий ти, да не у всьому,
А в тому тілько, щоб з тобою їсти,
Веселою постіль тобі робити,
Та іноді з тобою розмовляти?
То я живу на передмісті в тебе,
Для забавки твоєї? Не супруга,
Наліжниця лише я в тебе, Бруте.

Б р у т.

Ти в мене вірна і шановна жінка,

Ти дорога мені, як ті червоні країлі,
Що бують ся у сумному серці в мене.

Порція.

Колиб се так було, я-б знала тайну.
Хоть я і жінщина собі, та вибрав
Мене подружжем Римлянин великий.
Хоть я і жінщина собі, та слава
Моя така, що я дочка Катона²⁸).
Невже-ж я не міцнійша з свого полу,
Такого батька мавши ѹ чоловіка?
Скажи, що ви урадили на раді!
Секрету я не виявлю нікому.
Я добру вже собі зробила пробу:
Охотою в стегно кинджал всадила²⁹).
Коли сю біль терплю я мовчкі, чом же
Не вмовчала-б твоєї тайни, Бруте?

Брут.

О Зевс! боги! зробіть мене достойним
Такого благородного подружжя! (Стук із за сцени).
Хтось стука'. Порціє, іди до себе.
Всі тайни моого серця скоро будуть
Твоїми тайнами.
Всі змовини мої тобі з'ясую.
Всі надписі чола моого сумного.
Іди, іди! (Виходить Порція).

Входять Люцій та Літарій
Хто, Люціє там стука'?

Люцій.

Отсей недужній просить ся до тебе³⁰).

Брут.

Се Кай Літарій, що згадав Метеллюс.
Геть, хлопче! (Виходить Люцій).

Що, Літаріє, з тобою?

Літарій.

Нехай язик мій слабосильний скаже
Тобі добрідень.

Б р у т.

О ! невчасня болість.

Колиб тепер ти, бравий Каю, здужав !

Л і г а р і й.

Я здужаю, коли в руках у Брута
Єсть подвиг, що назвати варто чесним.

Б р у т.

Такий і есть в руках у мене, Каю,
Коли здорове в тебе вухо слухать.

Л і г а р і й.

Клянусь всіми богами, що Римляне
Їм поклоняють ся: скидаю тут же
Мою недугу. О ! ти, духу Рима,
Ти, бравий сину славного колїна !
Сцілив еси мій дух, мов заклинатель.
Тепер вели, боротимусь завзято
Хоча-б і з тим, що в сьвіті неможливе,
І допевнюсь. Що повелиш робити ?

Б р у т.

Звелю таке, щоб хворі стали дужі.

Л і г а р і й.

А чи нема таких, щоб захворіли ?

Б р у т.

Ми найдемо й таких. Що нам чинити,
Я, Каю мій, тобі все розтovкую,
Ідучи до тогó, з ким маєм справу.

Л і г а р і й.

Іди ж, а я, з новоогненним серцем,
Пійду слідом, щоб і таке зробити,
Чого не знаю. З мене й того досить,
Що Брут веде мене.

Б р у т.

Ходїм же в купі. (Виходять).

Сцена друга.

Тамже. Світлиця в Цезаревім будинку.

Грім і блискавиця. Входить Цезарь у нічній опончі.

Цезарь.

Ні небо, ні земля сю ніч не спочивали³¹⁾.
Кальфурнія крізь сон кричала тричі:
„Рятуйте! ріжуть Цезаря“. — А хто там?

Входить слуга.

Слуга.

Вельможний пане!

Цезарь.

Іди, нехай жерці заріжуть жертву
І донесуть мені, що в ній побачять.

Слуга.

Іду, вельможний пане. (Виходить).

Входить Кальфурнія.

Кальфурнія.

Ти, Цезарю, кудись іти зібрал ся?
Сьогодні ти не вийдеш із господи.

Цезарь.

Чому не вийду? Що мені грозило,
Те ззаду тілько на мене дивилося;
Побачить Цезаря в лиці, і зникне.

Кальфурнія.

Я на дива ніколи не вважала:
Тепер вони мене лякають вельми.
Опріч того, що бачили ми й чули,
Сторожа каже про страшнійші речі.
Левиця окотилась серед міста;
Гроби, роззявившись, ригали мертвих;
Огненні воїни на хмарах воювались,
Вшиковані як слід по військовому,

І кров їх капала на Капітолій.
У воздуслі гук бою розлягав ся,
То ржали коні, то стогнали люде;
А привиди по вулицях блукали
І скиглячи кричали.
О Цезарю! нечувані то речі,
І я боюсь.

Цезарь.

Хто зможе ухилитись,
Що нам боги всесильні присудили?
Ні, Цезарь вийде: бо сі віщування
Були так про ввесь сьвіт, як і про нього.

Кальфурнія.

Про смерть старечу зорі не віщують;
Як-же вмирає царь, палає небо.

Цезарь.

Легкодух умирає дуже часто,
Хоробрий зустрічає смерть один раз.
З усіх сих див для мене пайдивнійше,
Що люде так боять ся смерти вельми,
А смерть — кінець людський та неминучий,
І прийде в час, коли прийти їй треба³²⁾.

Вертається слуга.

Ну, що авгури кажуть?

Слуга.

Щоб не рушав сьогодні ти з господи.
Як повиймали тельбухи із жертві,
То не знайшли у животині серця.

Цезарь.

Отсе-ж боги соромлять легкодухів.
І звірь без серця був би справді Цезарь,
Колиб зістав ся дома задля страху.
Ні, Цезарь не зістанесь. Небезпека
Се добре зна, що він небезпечнійший.
Ми два лева, що разом народились,

І старшай я : я дужчий і страшнійший.
Оттим-то й вийду.

Кальфурнія.

Лелечко, мій пане !

Твій розум никне в самообезпеці.
Ні, не виходь сьогодні. Назови се
Моїм переляком, що ти зістав ся,
А не твоїм. Пошлімо до сенату
Антонія. Нездужаєш ти, скаже.
На вколішках прошу, не опинай ся !

Цезарь.

Ну, так і будь, нехай Антоній скаже,
Що я нездужаю. Для тебе зістаю ся.

Входить Децій.

Ось Децій Брут: нехай він їм се скаже.

Децій.

Чолом ! добридень, Цезарю наш славній !
Се я зайшов : ходімо до сенату.

Цезарь.

Зайшов еси у саму пору, Бруте,
Щоб однести в сенат мое витаннє
І сповістити, що не прийду сьогодні.
Що я не можу, се була-б неправда.
Що я не съмію, се була-б ще більша.
Не хочу, от що, Деціє, їм скажеш.

Кальфурнія.

Скажи : нездужає.

Цезарь.

То Цезарь бреше ?

Хиба на те побідоносну руку
Простер я так далеко, щоб не съміти
Сказати сивобородим щиру правду ?
Скажи їм, Деціє : не прийде Цезарь.

Децій.

Великоможний Цезарю, скажи бо

Причину яку небудь: бо съміятысь
Із мене будуть, як таке скажу їм.

Цезарь.

Причина — моя воля; я не хочу,
Та їй годі, і сього сенату дбєтъ.
Для тебе-ж, Децие, відкрию інъшу,
Бо я тебе люблю. То знай же правду.
Отся Кальфурнія, мое подружже,
Удержану мене сьогодні дома.

Сю ніч присиплась їй моя статуя :
Із неї сотнею цівок, мов із фонтана,
Свистала чиста кров, і городяне
Регочучи в нїй полоскали руки.
Се їй здаєть ся перестереженнем
І віщуваннем бід якихсь великих.
На влолішках вона мене благала
Щоб я зіставсь сьогодні у господї.

Деций.

Ні, зовсім хибно сон вона товкує.
Сей сон віщує щось фортуни, гарне.
Твоя статуя що свистала кровю,
В котрій регочучись Римляне полоскалися,
Се значить, що від тебе Рим великий
Висіє в себе кров жпвоточиву,
І що кругом тебе великі люди
Шукать клейнодів та гонорів будуть.
От що сей сон Кальфурніїн віщує.

Цезарь.

Ти вияснив югою найкращим робом.

Деций.

І справдї: бо послухай, що я маю
Тобі сказати Знай, що у сенатї
Сьогодні піднесуть тобі корону,
Великий Цезарю. Коли-ж їм скажеш :
„Я не пійду“, то перемішать мисли.
А тут іще який насьмішник скаже :

„Нехай про се колись ми потрактуєм,
Як луччі сини жона його побачить“.
Сховай ся-ж Цезарь, — всяк зачне шептати :
„Дивись, се Цезарь мабуть ізлякав ся“.
Пробач се слово, Цезарю. Прихильність
Моя до тебе так мені говорить ;
А розум мій з прихильністю у змові.

Цезарь.

Яким дурним тепер твій страх здаєть ся.
Кальфурніє ! Соромлюсь, що послухав.
Давайте тогу. Ідемо негайно.

Входять Публій, Брут, Літарій, Метел, Каска, Требоній
і Ціппа³²⁾.

А ось іде по мене Й Публій Лена:
Публій.

Добридень, Цезарю !

Цезарь.

Здоров був, Лено !

Еге, і ти підняв ся, Бруте, рано ?
Добридень, Каско ! Ще до тебе Цезарь,
Літаріє, не був таким жорстоким,
Як трясця ся, що так тебе зсушила.
Котра година ?

Брут.

Вже пробило вісім.

Цезарь.

Спасибі вам за ввічливість і працю.

Входять Аптоній.

Дивітесь ! і Антоній, що гуляє
До півночі, уже піднявесь. Добридень !

Антоній.

Добридень, Цезарю наш благородний !

Цезарь.

Звели, щоб там було все готове.
Не осудіть, що ждать себе заставив.
А, Ціпна ! А, Метел ! .. А, і Требоній ?

З тобою нам поговорити треба.
Колиб до мене ти зайшов сьогодні.
Держись для памяти там коло мене.

Требоній.

О, буду, Цезарю! та ще так близько,
Що буде жаль твоїм найближшим друзям,
Чого я став так близько коло тебе.

Цезарь.

Ходімо, друзі, випоємо по кубку,
Та й підємо гуртом, мов побратими.

Брут стиха.

Не всяке, Цезарю, і „мов“ буває!
Від сього в Брута серце заниває. (Виходять).

Сцена третя.

Тамже. Вулиця поблизу Капітоля.

Входить Артемідор, читаючи лист.

Артемідор. „Цезарю, остерегайся Брута, бережись Каски, не наближуйся до Цінна, не діймай віри Требонієви, пильно вважай на Метелла Цімбра! Децвій Брут не любить тебе! Скривдив еси Кая Літарія. Одна тілько й думка у всіх сих людей, і вона звернена прогив Цезаря. Коли ти не безсмертен, бувай обачен. Вбезпечені рівняє дорогу конспірації. Нехай тебе боронять всемогущі боги!

Прихильний до тебе Артемідор³⁴⁾.

Стоятишу тут, поки йтиме Цезарь,
І мов проситель се йому доручу.
Болить моя душа, що добродітель
Од зуба зависти не слобонить ся.
Коли ти, Цезарю, се прочитаєш,

То будеш жив; а коли ні, то доля
Із зрадниками стала накладати. (Відходить).

Сцена четверта.

Тамже. Друга частина вулиці, перед Брутовим дімом.

Входять Порція та Люцій.

Порція.

Біжи як мога, хлопче, до сенату.
Ні слова не кажи! щоб зараз був там.
Чого-ж стойш?

Люцій.

Не знаю, чого бігти.

Порція.

Колиб ти вже і звідтіля вернув ся,
Перш, ніж скажу, що там тобі робити!
О мужество, стій твердо коло мене,
Іздвигни мур між язиком і серцем!
У мене мужній дух, а сила женська.
Як трудно жениції хранити тайну!³⁵⁾
Чи ти ще тут?

Люцій.

Та що-ж мені робити?

Побігти в Капітолій, та й більш нічого?
І так вернути ся, та й більш нічого?

Порція.

Подивиш ся, чи ще здоров там пан твій:
Бо він пішов недужий; та споглянеш,
Що робить Цезарь, і які там люде
До нього тиенуть ся... Що се? чи чуєш?

Слуга.

Нічого я не чую, ясна пані.

Порція.

Прислухай ся, будь ласко, лучче! Наче

Якийсь там тук, немов бі галас бою
Несе сюди від Каپітоля вітром.

Слуга.

Не чую ані же!

Входить віщун.

Порція.

Іди сюди, козаче.

Ізвідкіля ти йдеш?

Віщун.

З домівки, пані.

Порція.

Котра година?

Віщун.

Вже під девять, пані.

Порція.

Чи Цезарь вже пішов до Каپітоля?

Віщун.

Ні ще. Я ввійшов, щоб зайняти місце
Та подивитись, як ітиме Цезарь
До Каپітоля.

Порція.

Певно маєш просьбу

До Цезаря?

Віщун.

А маю, ясна пані.

Коли захоче Цезарь бути так ласкавим
До Цезаря, щоб вислухати, як я
Прохатиму його остерегатись.

Порція.

Хиба ти знаєш задум против нього?

Віщун.

Не знаю задуму, та страшно:
Всього трапляється ся. Прощайте, пані.
Тут вулиця вузенька, і той натовп
Сенаторів та преторів та великих

Просителів старого ще й задавить.
Я виберу собі просторе місце,
І як ітиме наш великий Цезарь,
Скажу їому... (Виходить).

П о р ц и я.

Вернусь я до господи.

Ох лихо нам з жіночим нашим серцем!
Нехай тобі боги помогуть, Бруте!
А хлопець, невно, до цього дочув ся.
Брут має просьбу; Цезарь не зізволить...
О! я зомлію... Люціє, скорійше
Біжи, вклонись од мене свому пану.
Скажи, що я весела, а вернувшись
Передаси мені, що він відкаже. (Виходить).

АКТ ТРЕТЬІЙ.

Сцена перва.

Тамже. Капітолій. Сенат засідає.

Натови народу на вулиці, що йде до Капітолія. Між народом Артемідор і віщун. Труби. Входять Цезарь, Брут, Кассий, Каска, Децій, Метел, Требоній, Цінна, Антоній, Лепід, Попілій, Публій і інші

Цезарь.

Ну, от прийшли й березозолльні іди.

Віщун.

Так, Цезарю, але ще не минули.

Артемідор.

Чолом тобі, наш Цезарю! Будь ласка,
Візьми та прочитай отсю цидулу.

Децій.

Требоній просить, під годину вільну,
Заглянуть і в його покірну просьбу.

Артемідор.

О Цезарю! читай мою найперше.

Моя про Цезаря самого просить.

Великий Цезарю, читай негайно!³⁶⁾

Цезарь.

Про наші власні справи — послі всього.³⁷⁾

Юлій Цезарь.

Артемідор.

Ні, Цезарю, читай у сю-ж мінуту.

Цезарь.

Чи при собі він ходить?

Публій.

Геть, козаче!

Кассий.

Не товпте ся! не тут читають просьби!

Ходімо в Капітолій.

Цезар входить у Капітолій, за ним і всі. Сенатори встають.

Попілій.

Незгай вам пощастиТЬ сьогодній доля

У вашими задумі!

Кассий.

В якому, Лено?

Попілій.

Прощайте! (Наближується до Цезаря).

Брут.

Що сказав Попілій Лена?

Кассий.

Щоб пощастила нам сьогодній доля.³⁸⁾

Боюсь, колиб наш задум не відкрив ся.

Брут.

Він тиснеть ся до Цезаря. Пильнуймо!

Кассий.

Колиб нас, Каеко, не попередили!

Відкриють, — що тоді чинити, Бруте?

Комуєсь із нас до дому не вертатись,

Чи Цезарю, чи Касепю — се певно.

Я заколю себе.³⁹⁾

Брут.

Будь непохитний!

Попілій Лена не про нас говорить:

Бо осьміхається ся, і Цезарь не змінив ся.

Кассий.

Требоній знає время. Бачиш, Бруте?

Антонія з дороги він одводить.

(Впходять Антоній і Требоній. Цеза́р і сенатори сідають на своїх лавицях).

Деций.

Де-ж се наш Цімбер дів ся? Тут би саме
Із просьбою до Цезаря явиться.

Брут.

Він ось готов; стисніть ся й підсобіте.

Ціна.

Ві, Каско, перший підніміте руку.

Цезарь.

Чи всі ми тут? Які хто має просьби
Подати Цезареві і сенату?

Метел.

Найвищий і наймогутнійший пане,
Великий Цезарю! Метеллюс Цімбер⁴⁰)

Кладе своє в ногах у тебе серце. (На вколішках).

Цезарь.

Знай се, Метелле Цімбере, завчасу:
Так лазючи та лестячи, ти міг би
Аби кому зогріти кров холодну
І обернуть його декрет розсудний
Та добре вирахований в дитячу
Захтінку. Ні, не будь такий безумний:
Не думай, що кров Цезареву можна
Перемінити лестивими словами,
Низенькими поклонами, собачим
Підлизуваннєм, мов дурну пампушку.
Ми вигнали декретом твого брата:
Коли за нього ти лестиш та гнеш ся,
То геть від мене, цуцику мерзений!
Знай, що у Цезаря нема неправди,
Без доводу його не вдовольнити⁴¹).

Метел.

То може є тут поважніший голос,
Для вуха Цезаря великого солодший ?
Нехай його за вигнанця благає !

Брут.

Я, Цезарю, тобі цілую руку,
Та не з лестивості цілую і благаю :
Нехай у Рим з вигнання Публій Цімбер,
Метеллів брат, вертається негайно
Цезарь.

Як? Брут?

Кассей.

Помилуй, Цезарю, помилуй !
І Кассей падає тобі у ноги,
Щоб Цімбра Публія вернув з вигнання.

Цезарь.

Колиб я був таквій, як ви, я б зрушився ;
Колиб я вмів просити, ви впросили б.
Та я незломний, як звізда полярна,
Що їй немає рівні на всім небі
У нерухомому її стоянні.
Без ліку зорями пишаєсь небо ;
Усі вони огонь, усі свята ;
Та поміж них одна стоїть недвіжно.
Так само ї на землі людні без ліку ;
Всі люде плоть і кров, всі мають серце ;
Та одного між них я тілько знаю,
Що на своїм держить ся непохитно,
Не зрушить ся нічим, і се — сам Цезарь.
Я доведу сього і тим вам трохи,
Що був несхитний в Цімбровім вигнанні
І не подав ся, щоб його вернути.

Цінна.

О Цезарю !

Цезарь.

Геть ! Ти Олімп із місця зрушить хочеш ?

Децпій.

Великий Цезарю!

Цезарь.

Чи ѿ Brut у ноги падає на дармо?

Каска.

Так говоріте-ж ви за мене, руки!

(Каска поражає Цезаря кинджалом у шию.⁴²) Цезарь хапає його за руку. Тоді пронизують його інші конспіратори, а на кінець і Brut).

Цезарь.

І ти, мій Brutе?... Ну, то Цезарь впаде!⁴³)

(Вмирає. Сенатори і народ розбігають ся переполошепі).

Цінна.

Свобода! воля! згинуло тиранство!

Біжіть, кричіть, гукайте скрізь по місті!

Каска.

Гей на трибуни, та гукайте людям:

„Свобода, воля, визвіл, давнє право!“

Брут.

Народе і сенате! не лякайтесь.

Ми гордощам сплатили по заслузі.

Каска.

Гей, на мовницю, Brutе!

Децпій.

Кассіє, ти такоже!

Брут.

Де Публій?

Цінна.

Ось де. Він зовсім стеряв ся

Від колотнечі.

Метел.

Станьмо в лаву, браттє,

Щоб хто із Цезаревих друзів часом...

Брут.

Чого нам купитись? Не бій ся, Публій!⁴⁴)

Ніхто тобі лахого тут не мислить,

Нї пньшому кому з Римлян так само.
Оповісти їм, Публіє, се слово.

Кассий.

Та ї геть боржій, бо як народ метнеть ся
На нас, щоб не штовхнув тебе старого.

Брут.

Та ї справдї, щоб віхто за наше діло
Не поплативсь, крім нас, що се зробили.

Вертаєть ся Требоній.

Кассий.

А де-ж Антоній?

Требоній.

З ляку втік до дому.

Мужчини, жінкини ї дітвора мліють,
Кричать, біжать, мов судній день почав ся.

Брут.

Побачим, доле, що ти нам судила.
Що ми вмремо, річ певна. Люде тілько
Про те ї турбують ся, щоб вигратъ время.

Каска.

Не треба ї того. Хто вірве у смерти
Двацяток лїт, той стілько-ж їх украде
У страху смерти.

Брут.

О, коли се правда,

То смерть найбільше наше добродїство!
І Цезарю вгодили ми як друзї,
Смертельний страх йому укоротивши.
Гей, стійте, братте! ось помиймо руки
У крові Цезаря по самі ліктї,
Скрівавмо і мечі свої блискучі,⁴⁵⁾
Та подамось перед народ на ринок
І, потрясаючи над головами
Червоними мечами загукаймо:
„Мир і свобода! Мир, свобода, воля!“

Кассий.

Схилім ся й миймо! Бо минутъ століття,
І скілько раз отсю велично сцену
Гратъ будуть у невроджених державах,
На мовах, що іх ще ніхто не знає.

Брут.

І скілько раз ізнов поляже Цезарь
Для іграшки, так як тепер простяг ся
У стіп статуї славного Помпея,
Не більше варт, як купка пилу.

Кассий.

Й скільки

Разів се станеть ся, згадають люде
Про звязок наш, згадають і про тее,
Що ми дали своїй землї свободу.

Деций.

То що-ж? ходім?

Кассий.

Ходімо веї юрбою.

Веди нас, Бруте. Ми твій слід закрасим
Найсмільшими, найлучшими серцями Рима.

Входить слуга.

Брут.

Стій! Хто йде? Се Антоній приятель.

Слуга.

Так, Бруте, повелів мій пан Антоній
На вколішки перед тобою впасті,
І так простерши ся до тебе мовить:
Брут благородний, мудрий, сильний, чесний;
Цезарь могутній, съмлілій був і добрий.
Скажи-ж: Люблю я Брута й поважаю,
А Цезаря боявсь, любив і чтив я.
Коли Брут зволить приректи, що може
Антоній до його прийти безпечно
І впевнитись, що Цезарь варт був смерти,
То мертвого він Цезаря не буде

Любити більше, ніж живого Брута,
І пійде з ним із всіми, що з ним спільні,
На всії невгоди сих хитких обставин.
Так повелів сказати мій пан Антоній.

Б р у т.

Твій пан розумній Римлянин, хороший:
Інакше я про нього і не думав.
Скажи йому: коли він зробить ласку
Прийти до нас, то каєтись не буде.
Клянусь моєю честю, що до дому
Відпустивши його ані торкнувши.⁴⁶⁾

С л у г а.

Я зараз приведу його. (Виходить).

Б р у т.

Я знаю.

Що він приятелем нам щирим буде.

К а с с и й.

Хотів би я сього, та тілько вельми
Боюсь його, а в мене дух на горе
Чуткий і ще не помилувався ніколи.

Вертається Антоній.

Б р у т.

Та ось і Марк Антон. Вітаєм, Марку!

А н т о н і й.

О Цезарю великий! як же низько
Лежиш ти! Всі твої побіди, слава,
Тріумфи, здобич ось у що вмістились!
Прощай же! Я, панове, ще не знаю,
Які в вас задуми, і хто ще мусить
Облитись кровю, хто доспів на страту.
Коли се я, то Цезаря загабіль
Була-б найлучшою годиною для мене.
І сії мечі, що процвіли так пишно
Від крові найціннішої на сьвіті,
Були-б достойним для того заряддем.
Благою вас, коли я вам нелюбий,

Вволіте вашу волю зараз, поки
Парують ще червоні ваші руки.
Живи я й тисячу ще літ на сьвіті,
Не наготовлю ся так добре вмерти,
І не вподобаю ніякого так місця,
Як коло Цезаря, і не захочу
Вмирати піньше, як од вас панове,
Найвищих духом у наш час героїв.⁴⁷⁾

Б р у т.

Антоніє! не нам тебе вбивати.
Ми мусимо крівавими здаватись;
Та ти вбачаєш тілько наші руки
І вчинок їх жорстокий, а не бачиш,
Що в нас серця мягкі і жалісливі,
І жалоці до бідування Риму
Накликали на Цезаря погибель.
Огонь огонь, жаль жаль вгашає, брате.
У нас мечі, Антоніє, на тебе
Із олова, а не зо сталі, руки-ж
Простягнені тобі на правітаннє,
Братерській-ж серця прийнятъ готові
Тебе з любовю і пошануваннем.

К а с с и й.

Твій голос буде сильний, як і всякий,
При розділі нових посад в державі.

Б р у т.

Спокій ся тілько, поки втихомирим
Поспільство, що від страху вийшло з себе;
Тоді з'ясуємо тобі причину,
Про що я так чинив, я, що прихильний
До Цезаря й тоді був, як вбивав.

А н т о н і й.

Я в вашій мудrosti не сумніваюсь.
Давай мені кріваву кожен руку:
Ти, Бруте, перший; Кассиє, ти другий.
Тепер ти, Децеє, і ти, Метелле,

Ти, Цінно ти хоробрий Каско,
Останній ти, Требоній, та в любови
Ти не останній.⁴⁸⁾ О мої панове!
Що я скажу вам?
Тепер кредит мій, чи моя повага
Стойть у Римі на слизькому ґрунті:
Так що я здам ся вам чимсь неподобним,
Або легкодухом-страхополохом,
Або-ж підлізою..
О Цезарю! любив тебе я щиро...
І що-ж? як дух твій дивить ся на мене?
Чи се йому не більша буде мука,
Ніж смерть твоя була, що твій Антоній
Та радить мир з твоїми ворогами,
Скріавлені стискаючи їм руки
Перед твоїм преблагородним тілом?
Колиб я стілько мав очей вірлатих,
Як ти на тілі маєш ран глибоких,
І сльози з них так ринули потоком,
Як бризькає із тебе кров горяча,
Се лучче-б личило мені, ніж явно
З твоїми ворогами накладати.
Прости мені, о Цезарю великий!
Тут гнали, тут застукали мисливі
Тебе, мій оленю неустрашимий!
Тут впав еси, і круг тебе постали
Твої ловці, добичею значнії
І зачервонені твоєю кровю.
І справді се, о сьвіте! був твій олень...
Ти справді наче олень тут простяг ся,
Которого царі гуртом звалили.⁴⁹⁾

Кассий.

Антоніє!

Антоній.

Ні, вибач мені, Каю!

Се Цезареві й вороги сказали-б ;
З уст друга се холодне, скромне слово.

Кассей.

Я й не суджу тебе за те, що хвалиш
Ти Цезаря; та як же мислиш
Ти з нами бути? у яких стосунках?
Чи хочеш записатись в наші друзі,
Чи нам не озирати ся на тебе?

Антоній.

На те я й руку вам подав, та тілько
Збочив, на тіло Цезаря зпрнувши.
Я друг усім вам і до всіх прихильний —
Вповаючи, що ви дасте резони,
Чим вам здававсь таким шкідливим Цезарь.

Брут.

А вже ж! А то-б се вид був вельми дикий.
Резони в нас були такі хороші,
Що хоть би Цезарь був отець твій рідний,
То і тоді-б ти ним вдовольнив ся.

Антоній.

Се все, чого я хочу; та прошу ще,
Дозволь перенести його на ринок
І там з трибуни, як се личить другу,
Промовити над ним останнє слово.

Брут.

Перенеси, промов.

Кассей.

Ось слухай, Бруте!

Одумайсь: ти не знаєш сам, що робиш.
Не дозволяй з трибуни промовляти.⁵⁰⁾
Хиба не знаєш, як останнє слово
Народ ізрушить Римський?

Брут.

Не турбуй ся!

Я перше сам промовлю із трибуни
І покажу, за що поліг наш Цезарь.

Що потім говоритиме Антоній,
То се, мовляв, за дозволом він скаже:
Урадили, мовляв, гуртом, щоб Цезарь
Мав похорон почесний, церемонний.
Се більше нам поможет, ніж зашкодить.

Кассий.

Не знаю, тілько се мені нелюбо.

Брут.

Бери, Антоній, Цезареве тіло.
Не гудь же нас в твоїм останнім слові,
А Цезаря хвали, як сам захочеш.
І скажеш, що з тобою ми в угоді;
А ні, то лучче зовсім не торкай ся
До похорону. Говорити-ж будеш
З тої трибуни, що я перше тебе
Зійду на неї, і значеш не перше,
Як я скінчу.

Антоній.

Нехай; більш не бажаю.

Брут.

Як приготовиш тіло, йди за нама.
(Виходять усі окріч Антонія).

Антоній.

Прости мені, скровавлена пилино,
Що я мірюсь із сими різницами!
Руйновище найлуччої людини,
Яка коли плила в потоці часу!
Біда руці, що пролила сю чисту,
Дорогоцінну кров!
Над ранами твоїми, що розкрили,
Немов німі уста, червоні губи,
І просять язика і слова в мене,
Над ранами твоїми пророкую:
Нобе прокляте всії частини сьвіта;
Усобиці й завзяті люті бої
По всій Італії кипіти будуть;

Кров і руїна так війдуть у звичай,
І страхіттє таким щоденным станове,
Що матірки съміятимуть ся тілько,
Як будуть їх дітей четвертувати
Вояцькі руки.

Привичка до кріавих діл задавить
Усяку жалість у серцах, і Цезарь,
Жадній на відомщенне, лютим духом
Носиться буде понад нашим краєм
З пекельною Гекатою укупі,⁵¹⁾

Кричать всевладним голосом: „Руйнуйте!
Вирізуйте! пліндруйте!“ і спускати
Собак війни, щоб се паскудне діло
Смерділо по землі кріавим трупом,
Котрий стогнатиме о похоронах.

Входить слуга.

Ти служиш Цезарю Октавію, здаєть ся?

Слуга.

Так, я йому служу, вельможний пане.

Антоній.

Писав до нього Цезарь лист і кликав
Його у Рим.⁵²⁾

Слуга.

Так, він той лист одержав,
І вже в дорозі. Я ж прибув до тебе,
Щоб на словах сказати... (Побачивши тіло.)

О! Цезарь!

Антоній.

У тебе серце повне. На бік же та виплач!
Печаль, бач, мов зараза: бо й у мене
Змокріли очі, скоро я побачив,
Як заблещали перли горя в тебе.
То пан твій вже в дорозі, кажеш?

Слуга.

Він ночуватиме за сїм миль тілько.

А н т о н і й.

Вертай ся-ж зараз, і скажи, що сталося.
Тепер в жалобі Рим і в небезпеці.
Октавій ще не певній тут у Римі.⁵³⁾
Боржій назад, та передай, що чуєш.
Ні, підожди. Тоді пойдеш з Риму,
Як я перенесу на ринок тіло.
Там я промовлю слово до народу,
То знатимеш, як він прийме се діло,
Жорстоке діло сих людей кріававих.
Тоді Октавію всю правду скажеш
Про наші справи. Поможи підняти.

(Виходять з Цезаревим тілом).

Сцена друга.

Там же. Форум.

Входять Брут та Кассій з натовпом народу.

М і щ а н е.

Задовольніте нас! Оправдуйтесь! Кажіть!

Б р у т.

Ходімо-ж ізо мною. Я вам, браттє,
Все розкажу. Ти, Кассіє, на другий
Куток веди своїх, то ми розділим
Сей натовп надвое. —

Хто хоче слухати, що я промовлю,
Той оставай ся тут. Которі-ж хочуть
Послухати Кассія, ті з ним ідіте;
То ѹ знатимуть усі, про що се Цезарь
Лежить убитий.

П е р в и й м і щ а н и и.

Я послухати хочу Брута.

Другий міщанин.

А я послухаю, що скаже Кассий.
А вислухавши нарізно обох їх,
Зрівняємо, які у них резони.

(Виходить Кассий з деякими міщанами. Брут сходить на ростра).⁵⁴⁾

Третій міщанин.

Вже благородний Брут на говорниці.
Мовчіть!

Брут.

Дослухайте аж до останку.⁵⁵⁾

Римляне, земляки, прихильники! слухайте моєї справи та мовчіте, щоб чути. Вірте моїй честі і пошануйте мою честь, щоб няти віри. Судіте мене по своєму розуму, і розбудіте ваші духові сили, щоб лучче судити мене. Коли в сій громаді є хто такий, що був щирим прихильником Цезаря, то я скажу йому, що Брут любив Цезаря не менше. Коли-ж сей прихильник спитає: чого Брут устав на Цезаря? — от моя відповідь: Не того, що я любив Цезаря менше, а того, що я любив Рим більше. Чи вам більше було вбачати Цезаря живим, та й умирати невільниками, чи лучче нехай він буде мертвий, а ви житимете вільними людьми? Цезар любив мене; я плачу по нім. Був він щасливим, — я радувавсь; був хоробрим, — я шанував його; а як зробивсь амбітним, — я вбив його. От вам і сльози за його любов, і радуваннє його Фортunoю, і шана його хоробрости, і смерть за його амбіцію. Хто тут є такий підлій, що схотів би бути рабом? Коли хто знайдеть ся такий, скажи, бо я його обидив. Хто тут є такий необтесаний, що не хотів би бути Римлянином? Коли такий є, говори, бо я його обидив. Хто тут є такий ле-

дачній, що не любив би свого краю? Коли є такий, говори, бо я його обидив. Зупиняюсь: відказуйте!

Усі.

Ні, Бруте, тут нема такого.

Брут. То нікого я й не обидив. Я зробив не більш того з Цезарем, як ви зробили-біз Брутом. Про його смерть прописано в Капітолії. Слави йому не вменшено, чим він її заслужував, і провини його не перевеличені, за котрі він наложив душою.

Входить Антоній із Цезаревим тілом.

От вам і тіло його, оилакане Антонієм. Хочь його рукій й не було в убійстві Цезаря, та воно обернеться йому на користь. Він займе місце в речі посполитій; а хто-б з вас не схотів би сього? Тут я закінчу. Як я вбив найлучшого друга для Рима, так держу той же кинджал і про себе, колиб моїй крайній знадобилась моя смерть.

Усі.

Жеви, наш Бруте! о живи, живи!

Первий міщанин.

Проведемо його до дому з честю!

Другий міщанин.

Поставмо з предками йому статую!

Третій міщанин.

Нехай він буде Цезарем!

Четвертий міщанин.

І луцче,

Що в Цезаря було, ми в нім вінчаймо!

Первій міщанин.

Проведемо із погуком та криком!⁵⁶⁾

Брут.

Зсмляцтво!

Другий міщанин.
Цитьте, цитьте! він говорить.
Первий міщанин.

Мовчіть бо! гов!

Брут.

Земляцтво любе! нї, не провожайте,
Зостаньте із Антонієм для мене,
Віддайте тілу Цезаря шанобу,
І вислухайте, що Антоній скаже
Про славу Цезаря: бо наша воля
На се була, щоб він його прославив.⁵⁷⁾
Благаю, не розходьтесь, братте,
Опріч мене, докіль скінчить Антоній. (Відходить).

Первий міщанин.
Чекайте! гов! що скаже нам Антоній.

Третій міщанин.

Нехай і він на говорниці стане.
Послухаймо його. Зіходь, шановний
Антоніє.

Антоній.

Я з ласки Брута з вами.

Четвертий міщанин.

Що каже він про Брута?

Третій міщанин.

З ласки Брута,
Мовляв, я вас усіх вбачаю разом.

Четвертий міщанин.
Не раяв би йому чіпати Брута.

Первий міщанин.
Та'ж Цезарь був тиран.

Третій міщанин.

А вже-ж! Се щастє,
Що Рим від нього відкараскавсь.

Другий міщанин.
Мовчіть! що нам Антоній скаже.

Юлій Цезарь.

Антоній.

Міщене, друзі!...

Міщене.

Цнтьте! слухайте вже!

Антоній.

Римляне, друзі, земляки! вважайте! ⁵⁸⁾
Не вихваляти Цезаря прийшов я,
А погребати. Як лихе хто діє,
То вдіяне живе й по його смерті,
А добре часто загребуть з кістками.
Нехай так буде й з Цезарем. Ви чули
Від Брута благородного, що Цезарь
Амбітний був. Коли се так і справді,
То за тяжку вину одвітив тяжко.
Прийшов сюди я з Брутової ласки
(Бо Брут персона в нас шановна вельми;
І всі вони, усі поважні люде)
Промовити над Цезарем прощаннє.
Він був мій друг, друг вірний, справедливий;
Та Брут говорить, що він був амбітний,
А Брут у нас шановная особа.
Привів він полонян у Рим багато:
Їх окуп збагатив наш скарб громадський:
Хиба за се в нас Цезарь став амбітним?
Як плакали убогі, й Цезарь плакав.
Амбітність робить ся з чогось твердого...
Та Брут говорить, що він був амбітний,
А Брут у нас шановная особа.
Ви бачили самі, як в люпекальське съято
Я тричі подавав йому корону;
Він тричі не хотів її приняти.
Хиба-ж і се у вас амбітність буде?
Та Брут говорить, що він був амбітний,
А Брут у нас шановная особа.
Не перекорюю я слову Брута.
Я для того тут, щоб сказати, що знаю.

Колись любили всі його, і знали, за що.
Що-ж не дає вам плакати по ньому?
Чи ти, розсудку, втік десь проміж звірів?
Чи люди вже свій розум загубили?
Пробачте, зупинюсь. Я в домовині
Із Цезарем сковав і власне серце.
Замовкну, поки вернеть ся до мене.

Первий міщанин.

В його словах доволі, бач ся, правди.

Другий міщанин.

Подумавши про се, побачив справді,
Що Цезаря вони згубили марно.

Третій міщанин.

Еге, панове! Так я й сам бою ся,
Щоб замісь Цезаря не сів хтось інший.

Четвертий міщанин.

Чи чули ви? він не прийняв корони;
То се річ явна: він не був амбітний.

Первий міщанин.

Коли се так, хтось дорого заплатить.

Другий міщанин.

Бідаха! се в його від сліз червоні очи.

Третій міщанин.

Нема над нього луччого і в Римі.

Четвертий міщанин.

Вважайте, знов щось хоче говорити.

Антоній.

Ще вчора слово Цезаря стояло
Против усього сьвіту, а тепер він
Лежить оттут, і найбіднійший старець
Не хоче перед Цезарем вклонитись.
Колиб хотів я, братте, вам у мислі
І в сердце влити помсту і буяннє,
То я пошкодив би і Кассію і Бруту,
А се-ж, ви знаєте, поважні люди.
Ні, я їм зла не заподію. Лучче

Я скривджу мертвого й себе самого,
І вас, аніж людей таких поважних.
Та ось у Цезаря знайшовсь пергамент
З його печаттю. Се його остання воля.
Колиб ви знали, що се за духовна,
(Тепер, пробачте, я читати не буду),
Ви-б кинулись до мертвого і стали
Йому кріваві рани ділувати
І хусточки у кров його мачати,
Священну кров. Так, кожен з вас просив би
На память од нього хоть волосину,
І волосинку сю, як скарб безцінний,
В духовній завіщав своїм потомкам.

Четвертий міщанин.

Ми хочемо його духовну знати.
Читай, Антоніє, читай нам зараз!

Усі.

Духовну Цезаря! останню волю!

Антоній.

Спокійтесь, добрі люди; я не мушу
Читати вам його останню волю.
Не треба вам і знати, миле братте,
Як Цезарь вас любив.
Бо ви не дерево, не камінь, -- люде!
А яко люди, чуєчи сю волю,
Загорітесь і зробітесь безумні.
Ні, лучче вам не знати зовсім, братте,
Що ви його наслідники: бо вінавши...
О, що-ж би вийшло з того!

Четвертий міщанин.

Читай, Антоніє, нам зараз! Чуєш?
Ми хочемо Цезареву волю знати.

Антоній.

Та втихомирте ся-ж! та підождіте-ж!
Я не гаразд зробив, що вам призвав ся.

Боюсь, що вшкодив сим шановним людям,
Що закололи Цезаря; бою ся...

Четвертий міщанин.

Се зрадники, а не шановні люде!

Усі.

Останню волю! завіщані!

Другий міщанин.

Вони паскуди, харцизяки. Волю!

Антоній.

Примушуєте до читання волі?

Обстаньте-ж перше Цезареве тіло,

То я вам покажу, хто сюю волю,

Хто сю духовну ванисав народу.

Дозволите мені зійти з трибуни?

Усі,

Зійди.

Другий міщанин.

Спустись у низ. (Він'єходить униз).

Четвертий міщанин.

Кругом, кругом обстаньмо.

Первий міщанин.

Од гроба пріч! од тіла геть!

Другий міщанин.

О чесний пане! місце йому, місце!

Антоній.

Не товпте ся до мене, станьте даліше!

Усі.

Назад! давайте місце! поступітесь!⁵⁹⁾

Антоній.

Коли є слізни в вас, то наготовуйтесь

Тепер їх проливати, міле братте

Ся тога кожному із вас знайома.

Я памятаю й день, коли її надів він.

Було се літнім вечером в наметі,

В той день, як Нервіян переборов він.

Глядіть: се Кассій так пірнув кинжалом.

Дивітесь: осьде Каска злюка вдарив
Се пропоров так Брут, його коханець.
Як витяг він залізо проклятуше,
Чи бачите, як кров бурхнула з ранні?
Кров Цезаря! мов до дверей метнулась:
Чи справді се так Брут страшенно грунув?
Бо Брут у Цезаря був чистий ангел.
Судіть, боги, як він любив невдяку!
Се був удар між усіма найтяжчішими.
Бо, як побачив благородний Цезарь,
Що й сей на нього кинувся із кинжалом,
Невдячність більш ніж зрадицьке оружі
Подужала його. І розірвалось
Тоді велике серце, і закривши
Собі лице, упав великий Цезарь
У стіп статуй славного Помпея,
Котру облив уже своєю кровю.
Який же був се, земляки, упадок!
І я і ви, і всі тоді ми впали,
І звеселила ся крівава зрада.
Ви плачете... О! в вас проснулась жалість...
Се благодатні сльози. Добре душі!
Ви плачете над ранами одежі,
Одежі Цезаря свого? Спогляньте-ж,
Ось сам лежить він у зрадицьких ранах.

Перший міщанин.

О жалібне видовище!

Другий міщанин.

О благородний Цезарь!

Третій міщанин.

О день гіркий, нещасний!

Четвертий міщанин.

О зрадники паскудні!

Перший міщанин.

О вид страшний, крівавий!

Другий міщанин.

Ми помсти, помсти хочемо! Помстімось!
Ходімо... вишукаймо... вбиймо...
Спалімо! Ні один проклятий зрадник...

Антоній.

Гей, стійте, земляки!

Перший міщанин.

Мовчіте! слухайте, що благородний
Антоній скаже.

Другий міщанин.

Ми готові слухати.

Ми піддемо за ним, поляжемо з ним.

Антоній.

Кохані, любі друзі, я не хочу
Подвигнути вас на буйну колотнечу.
Вчинили се шановні вельми люде.
Не знаю, що їх змусило до вчинку,
Які досади — лишењко! — приватні.
Вони і мудрі і шановні вельми,
І певно знатимуть, що вам одвітить.
Сердець од них не одвертаю ваших.
Я не проречистин, як Брут; я преста,
Звичайна, як ви знаєте, людина,
Котра свого любила друга. Знають
Про се і ті, що говорить про нього
Мені дозволили серед громади.
Бо в мене ні письменності, ні слова,
Ні значності, ні акції, ні дару
Підцьковувать людей на душогубство.
Я вмію говорити тілько правду;
Те вам кажу, що знаєте й самі ви;
Показую вам дорогій ранці,
Уста німі, нещасні, бідолашні.
Колиб я Брутом був, а Брут був мною,
Тоді-б я в полум'є роздув вам серце,
І в кожну з Цезаревих ран кріавих

Вложив такий язик, що і каміннє-б
У Римі піднялось на бунт і помсту.

Усі.

Збунтуймо ся!

Перший міщанин.

Спалімо Брутів дім!

Третій міщанин.

Гайда! ходім шукать конспіраторів!

Антоній

Ні, стійте, земляки. Ось що скажу вам.

Усі.

Гов! цитте, цитте! Слухайте Антона.

О благородний, добрій наш Антоній!

Антоній.

Мої ви друзі! ви йдете на осліп,

Не знаючи, що маєте робити.

Чим Цезарь заслужив таку прихильність?

Гай, гай! та'ж ви сього і не збагнули.

Скажу-ж вам. Ви забули про духовну,

Про завіщання, про останню волю.

Усі.

А правда. правда! завіщання! воля!

Остання воля! Прочтай духовну!

Антоній.

Ось та духовна, під його печаттю,

Під Цезаревою.⁶⁰⁾ Усім Римлянам

Дає він, кожному живому в Римі,

По сімдесять пять драхм грошима.

Другий міщанин.

О благородний Цезарь!... Помста, помста
За смерть його!

Третій міщанин.

Великоможний Цезарь!

Антоній.

Та вислухайте-ж терпеливо!

У с і.

Мовчімо! гов!

А н т о н і й.

Ще вам одписує свої гульбища,
Свої приватні гаї й новії
Сади, посаджені по сей бік Тибра.
Се все вам завіщав з потомством вашим
До віку вічного, на втіху спільної,
Щоб походжали ви та веселились.
Такий був Цезарь. А коли-ж то буде
Знов другий?

П е р в и й м і щ а н и н.

Ніколи, о, ніколи вже не буде!
Ходім, спалім у храмі його тіло,
І головешками підпалим зараз
Доми тих зрадників. Беріте тіло!

Д р у г и й м і щ а н и н.

Ідіте по багатте.

Т р е т є й м і щ а н и н.

Ламайте всі ослони.⁶¹⁾

Ч е т в е р т и й м і щ а н и н.

Трощіте всі лавки, і вікна й двері.

(Виходять міщане з тілом).

А н т о н і й.

Тепер нехай воно гуля! Руїно,
Ти на ногах, — прямуй, куди захочеш! —
А що ти, хлопче?

Входить слуга.

С л у г а.

Добродію, Октавій уже в Римі.

А н т о н і й.

Де-ж він?

С л у г а.

Він з Лепідом у Цезаревім домі.

А н т о н і й.

Я зараз буду в нього на одвіді.

Прибув він в саму пору. Щастє
Тепер веселе, і що тілько схочеш,
Все подарує нам.

Слуга.

Я чув, що Кассий
Із Брутом, наче божевільні,
Побігли з Риму.

Антоній.

Певно, од народу,
Що я підняв. Ну, до Октавія
Веди мене тепер! (Виходять).

Сцена третя.

Там же. Вулиця.

Входить Цінна поет.

Цінна.

Сю ніч приснив ся сон мені, що ніби
Ми з Цезарем десь ширували в купі,
І щось лихе душа моя віщує.
Я не хотів виходить із господи,
Та щось мене мов силоміць виводить⁶²⁾.

Входить міщане.

Первий міщанин. Як тобі на ім'я?

Другий міщанин. Куди ти йдеш?

Третій міщанин. Де ти живеш?

Четвертий міщанин. Чи ти жонатий,
чи парубок?

Другий міщанин. Відповідай кожно-
му зараз.

Первий міщанин. Та ѿ коротко.

Четвертий міщанин. Та ѿ розумно.

Третій міщанин. Та й правдиво. Се буде найлучче.

Цінна. Як мені на ім'я? Куди я йду? Де живу? Чи я жонатий, чи парубок? Щоб відповісти кожному зараз і коротко і розумно і правдиво, скажу розумно: Я парубок.

Другий міщанин. Се все одно, що сказати: Хто женить ся, той дурень. За се не горе мені тріснути тебе. Далій, та просто!

Цінна. Просто йду на Цезареві похорони.

Первій міщанин. Як друг, чи як ворог?

Цінна. Як друг.

Другий міщанин. Се відповів просто.

Четвертий міщанин. А про житло, коротко!

Цінна. Коротко живу коло Капітоля.

Третій міщанин. Як тобі на ім'я, добродію? — правдиво.

Цінна. Цінна.

Первій міщанин. Розірвімо його на шматте: він конспірант.

Цінна. Я Цінна-поет, я Цінна-поет.

Четвертий міщанин. Розірвімо його за погані вірші.

Цінна. Я не конспіратор Цінна.

Другий міщанин. Дарма. Його зовуть Цінна. Виправдімо тілько його ім'я з його серця, та й нехай собі йде.

Третій міщанин. Розірвімо його! розірвімо його! А кете головешок! гов! Гей до підвалу! До Брута, до Кассия! пали все! А хто до Дециевого дому, а хто до Касчиного, хто до Літарієвого! Гайда! (Виходять).

АКТ ЧЕТВЕРТИЙ.

Сцена перва.

Тамже. Світлиця в Антонієвім домі.

Антоній, Октавій і Лепід спідять за столом⁶³⁾.

Антоній.

То всі отсі умрутъ, що із значками?

Октавій.

І брат твій, Лешіде. Чи ти з тим згідний?

Лепід.

Я згідний.

Октавій.

То черкни його, Антоній.

Лепід.

З умовою, щоб не був жив і Нублій,

Сестри твоєї син, Антоніє.⁶⁴⁾

Антоній.

Не буде жив. Дивись, черкну — і щезне.

Іди-ж тепер до Цезаря, Лепіде,

Та принеси сюди духовну. Треба

Подумати, що вичеркнути з неї.⁶⁵⁾

Лепід.

Де-ж я найду обох вас?

Окта вій.

Або тут же,

Або у Капітолії. (Лепід виходить).

Антоній.

Слабовитий,

Нікчемний чоловяга ; не годить ся

Ні на що більш, хиба куди похнути⁶⁶).

І що-ж ? як нá-трое ми съвіт розділім,
То він отсе між нами й буде третім ?

Окта вій.

Коли так думаєш про нього, на що ж

Покликав ти його давати голос

У чорнім суді смерти і вигнання ?

Антоній.

Окта віє, я перш тебе родив ся.

Як ми гонорами його окриєм,

То лекше буде нам на дорікання ;

Нестиме-ж він гонори не інакше,

Як золото осел у вюках носить.

Стогнатиме й потітиме від праці,

А ми вести і поганяти будем.

Як принесе-ж наш скарб, куди нам треба,

То здіймемо свої вюки та й пустим

Сього осла, щоб він трепав ушима

Та пас ся на громадському майдані.

Окта вій.

Хоч що робі з ним, а сказати треба,

Що він бувалий і хоробрій воїн.

Антоній.

Такий і кінь мій і за те від мене

Одержує вівса хорошу мірку.

Я вчу сю тварь ударитъ, повернутись,

Стояти і летіти осліп.

Мій дух всім кіньським басуваннем править.

Такий собі й Лепід де в чім удав ся.

Ми мусимо його учить, штовхати,

Водить на поводі сухоголовця.
Харчить ся він науками пустими
І передражнює старинну моду,
Що піньші вже давно поневіряють.
Про нього говори, як про худобу⁶⁷⁾.
Тепер, Октавіє, я щось велике
Тобі скажу. Ось слухай! Брут і Кассий
Затягують на нас затяжців. Треба
Нам їм не гаючись у вічі глянути.
То чумо ѹ ми прихильників скликати,
Робити друзів, вистачати силу,
І сю-ж мінуту засідаймо в раду,
Як скріті речі добре розпізнати,
І явне лихо добре одвернути.

Октавій.

Так в раду, в раду: бо прийшлося нам круто.
Кругом нас гавкає ворожа сила,
А хто всьміхається ся, і той, бою ся,
Таїть у серці вілтони злощів. (Оба виходять).

Сцена друга.

Перед Брутовим паметом у таборі під Сардесом.
Тулумбаси. Входять Брут, Люцілій, Люций та воїни. Ті-
тіній та Піндар назустріч⁶⁸⁾.

Б р у т.

Стій!

Люцілій.

А стійте, гов! кажіте гасло.⁶⁹⁾

Б р у т.

Ну що, Люціліє? Вже Кассий близько?

Люцілій.

Тут під рукою. Ось від нього Піндар
Прибув до тебе з панським привітанням.

(Піндар подає лист Брутові).

Б р у т.

Гаразд мене вітає. Іса твій, Шіндаре,
Чи сам собою, чи з лихої ради
Перемінив ся так, що я хотів би,
Щоб те, що сталось, та назад відсталось.
Ну, та коли він тут, я заспокоюсь.

П і н д а р.

Я не сумніюсь, що благородний пан мій
Покажеть ся таким, яким він справді,
Розсудливим і повним чести.

Б р у т.

Певно.

Люціліє, ходи на одне слово.

Як він тебе прийняв?

Л ю ц і л ї й.

Учтиво досить,
З повагою, та вже без панівництва,
І не з такими дружніми речами,
Як се бувало.

Б р у т.

Ти мені малюєш,

Як то горяча привязь остиває.
Бо знай, Люціліє, коли прихильність
Зачне занепадати і вмирати,
Вона аж геть вдається ув учтивість.
Без хитрощів правдиві й щирі душі,
Лукаві-ж люде — мов гарячі шкапи,
Що з виду кіньми добрими здають ся,
А скоштувавши острогів кріавих
Понурять ся, немов лихі коняки,
І не видержують своєї проби.
То він сюди з потугою прямує?

Л ю ц і л ї й.

Сю ніч стоятимуть воїни у Сардах,
А більша частина комінника прибуде
Із Кассієм. (Марш за сценою).

Б р у т.

Чи чуеш? вже й примчав ся.
Іди повагом Кассию назустріч.

Входить Кассий із воїнами.

К а с с и й.

Стій, гов!

Б р у т.

Стій, гов! Подайте-ж гасло далій.
(За сценою: „Стій, гов“! — „Стій, гов“! — „Стій, гов“!)

К а с с и й.

Скривдив єси мене, мій чесний брате.

Б р у т.

Судіть мене боги! Не знає кривди
За мною й ворог: якже брат дознав ся?

К а с с и й.

Ти хочеш, Бруте, заховати кривду
Під сим тверезим видом. Тілько-ж знаєш?...

Б р у т.

Вгамуй ся, Кассиє, і поволеньки
Внеловлюй ся в своїх докорах. Знаю
Тебе я добре й так. Чи то-ж подоба
Нам лаятись перед двома військами?
Нехай вбачають тілько нашу дружбу.
Звели їм уступити; тоді в наметі
У мене вибухні свої докори.
Я буду слухати тебе без перериву.

К а с с и й.

Накажеш, Піндаре, там отяманню,
Щоб з військом уступили трохи з ґрунту.

Б р у т.

І ти, Люціліє, теж саме зробиш.
Нехай до нашого намету люде
Не наближають ся, поки розмова йтиме.
Стань із Тітінієм коло входу.

(Виходить).

Сцена третя.

У Брутовім паметі. Люцілій і Тітіній трохи' oddalік.

Входять Брут із Кассиєм.

Кассій.

Скрипдив єси мене, що так жорстоко
Обвинуватив Люциюса Неллу
За хабарі, що брав він од Сардянців;⁷⁰⁾
Скрипдив і тим, що не вважав на листи
Мої про нього: а я чоловіка
Знав добре.

Брут.

Сам себе скрипдив ти,
До мене пишучи в такому ділі.

Кассій.

Не час тепер ганятя ся за всяким
Переступом дрібним, щоб покарати.

Брут.

То знай же, Кассіє, що люде судять
Тебе самого за нечисту руку;⁷¹⁾
Ти продаєш, мовляли, недостойним
За золото отаманства.

Кассій.

Нечисту...

Нечисту руку? Я? Не будь ти Брутом,
Клянусь богами, ти-б замовк на віки.

Брут.

Твое імя вповажнює і підкуп;
Тим карне право голову ховає.

Кассій.

Як! карне право?

Брут.

Згадай Березоль, березольні іди:
Від кого й за що впав великий Цезарь?⁷²⁾

Юлій Цезарь.

Чи доторкнувсь до нього хто ледачий?
Чи хто пірнув його не задля кари?
Як! то єє з нас такий хто небудь буде,
Що вбив найпершого у сьвіті мужа,
Щоб тілько злодіям погурати?
І ми собі запакостимо руки
Паскудним хабаром, і нашу славу,
Широке займище гонорів наших
Запродамо за пригорщ того съміття!
Любійше бути псом мені і гавкати
На місяць, піж таким-ось Римлянином.

Кассей.

Не гавкай же на мене: не позволю!
Не забувай ся так, на мене напустившись.
Я вої, старший за тебе по службі.⁷³⁾
І знаю більш, чого хто дослужав ся.

Брут.

Ні, Кассе, ти більш мене не знаєш.

Кассей.

Ні, знаю.

Брут.

Ні! кажу тобі, не знаєш.

Кассей.

Не сердь мене, а то і я забудусь.
Пожаль ся сам себе, і не спокушуй...

Брут.

Ах, ти легкодуху!

Кассей.

Чи се-ж можливе?

Брут.

Ось слухай, бо я хочу говорити.
Невже я попуск дам гніву твоюому?
Злякаюсь, що дуршій на мене зирить?

Кассей.

Боги! і я се все терпіти мушу?

Б р у т.

Се все? ще й більш. Біенуй ся, поки горде
Твое порвесь ся серце. Йде, показуй
Твоїм рабам, як вельми ти розсердивсь.
Нехай твої невільники трусять ся.
Я мушу задню пасті? муту гнутись?
Перед твоїм дурнім гонором лазить?
Клянусь богами, сам ти перевариш
Отруту власної досади й злости,
Хоть би тобі і луснуть довело ся.
Бо від сьогодня буду реготати,
Як ти розприндаш ся.

К а с с и й.

Так от якої?

Б р у т.

Ти кажеш, що ти луччий воїн. Добре;
То доведи-ж, що хвалиш ся не дурно,
І се мені велика втіха буде.
Я вчитись рад у тих, що більше вміють.

К а с с и й.

Ти всяким робом кривдиш мене, Бруте.
Я не сказав, що луччий, тілько старший.
Чи я-ж сказав?

Б р у т.

Хоть би й сказав, байдуже.

К а с с и й.

Не съмів би й Цезарь так мені сказати.

Б р у т.

Ти й не посьмів би так його скушати.

К а с с и й.

Я не посьмів би?

Б р у т.

Ні.

К а с с и й.

Я не посьмів би?

Б р у т.

Пожалував бп свого віку.

К а с с и й.

Слухай !

Ти сам себе аж надто не вбезпечуй,
Що я до тебе так прихильний вельми :
Зроблю таке, що послі й пожалкую.

Б р у т.

Ти, Кассеє, зробив уже зо мною
Таке, що мусиш потім жалкувати.
Нема в твоїх погрожуваннях страху :
Бо я узбройвсь чесністю так міцно,
Що се мов вітер мимо мене віє,
А я про те й байдуже. Я до тебе
По гроші посылав, а ти не хочеш
Мене обмислити ними. Я-ж не хочу
Ніяких грошей привдою збирати.
Кляну ся небом, лучче власене серце
Перетоплю на гроші, і на драхми
Порозливав кров, іж із нетяги,
Із рук його мозолявих крутити
Його убогі крихти беззаконством.
Я посылав по золото до тебе,
Щоб заплатити за службу легіонам,
І ти не дав мені. Хиба-ж се Кассеї ?
Хиба-ж я так тобі відмовив, Каю ?
Коли Марк Брут да так оскупердіє,
Що з скринями зачинить ся від друга,
Боги ! направте всі громи на нього
І сокрушіть його на прах !

К а с с и й.

Ні, Бруте,

Я не сказав „не дам“.

Б р у т.

Ні, ти сказав так.

К а с с и й.

Кажу, що ні! а тілько той був дурень,
Хто мій одвіт приніс до тебе, Бруті.
Ти розірвав мені докором серце.
Друг мусить переносити хиби друга,
А Брут мої перевеличив хиби.

Б р у т.

О, ні! поки мене не розірвали.

К а с с и й.

То ти мене не любиш?

Б р у т.

Тілько хиби

Твої мені не любі.

К а с с и й.

Дружнє око

Ніколи хиб таких би не вбачало.

Б р у т.

Не добачало-б їх підхлібне око,
Хоть заввишки були-б воини з Олімпа.

К а с с и й.

Іди-ж, Антоніє з Октавієм,

Іди над Кассенем одним помести ся.

Бо Кассеню життє вже остогидло.

Ненавидить його отсей, кого він любить;

Поневірєє ним його брат рідний

І мов невольника його картає.

Які він має хиби, всі в реєстрі,

Всі вписані у записну книжку

І вивчені, щоб тикать йому в вічі.

О! я не можу виплакати духа

З моїх очей, і плачуши умерти.

Ось меч мій, ось тобі і голі груди,

А в грудях серце над скарбці дорожше,

Над Ілютусові шахти щирозлоті.

Коли ти Римлянин, на, вирви зараз!

Я золота не дав тобі, на-ж серце.

Ударъ, якъ Цезаря єси ударив.
Бо і в той час, якъ ти його найбільше
Ненавидів, ти і тоді його ще більше
Любив, інж Кассія коли у жизні.

Брут.

Сховай свого меча і скілько хочеш
На мене громай: маєш повну волю.
Роби що хоч — безчестє буде скартом.
О Кассіє! ти в дружбі із ягнятком,
В котрому гнів — мов той огонь у кремнії.
Ударять по йому, він спіле іскри,
І зараз же ізнов холодний.

Кассій.

Як же?

То Кассій для того живе на сьвіті,
Щоб тілько бути забавкою Бруту
Під час своєї туги і досади?

Брут.

Се я і сам сказав тобі в досаді.

Кассій.

Ти признаєш ся, Бруте? Дай же руку.

Брут.

На із рукою й серце.

Кассій.

Бруте!

Брут.

Що там?

Кассій.

Невже-ж ти, люблячи, знести но можеш,
Як я забудуєсь у палкім гуморі,
Котрий мені по матері достав ся?

Брут.

Ні, можу, Кассіє, і вже надалій,
Як визвірніш ся ти на свого Брута,
Він думатиме, що се твоя мати
Його картає словом, та й байдуже. (Гук за сценою).

Поет із за сцени.

Так нї-ж бо! смерть хиба мене зупинить.⁷⁴⁾

Входить поет.

Кассий.

А що се? що там сталось?

Поет.

Соромтесь, гетьмані! що в вас на думці?

Любпісь вам, дружити подобає.

Хто жив на сьвіті довше, той се знає.

Кассий.

Ха, ха! як скверно цвійк сей рихмус!

Брут.

Геть звідсіля, бурлако, грубіяне!

Кассий.

Не сердь ся, Бруте, на його удачу.

Брут.

Я зінав би се, та він не знає часу.

Про що під час війни сі мартопляси?

Геть звідси, гайдабуро!

Кассий.

Геть! іди вже.

(Виходить поет).

Входять Люцілій і Тітіній.

Брут.

Люцілій і Тітіній, повеліте,

Щоб таборилось на ніч отаманне.

Кассий.

Та й поверніть з Мессалою негайно.

(Виходять Люцілій і Тітіній).

Брут.

Гей, Люціє, подай вина у чашу!

Кассий.

Не думав я, щоб ти так дуже сердився.

Брут.

О Кассіє! багато в мене горя.

К а с с и й.

То й філософія твоя даремня,
Коли случайним бідам ти під владний.

Б р у т.

Ніхто не переносить горя лучче...
Умерла Порція.

К а с с и й.

Як, Порція!

Б р у т.

Умерла.

К а с с и й.

То як же я влизнув од смерти в тебе,
Що перекорював тебе так вельми?
О тяжко непереносна утрата!...
З якої-ж болісти?

Б р у т.

З журби в розлуці

І суму, що Антоній та Октавій
Так в силу вбили ся... бо враз зо смертю
Її прйшла й ся вість до мене...
Се збожеволило її нещасну,
І як лишилась без прислуги дома,
То проковтнула жару.⁷⁵⁾

К а с с и й.

І скінчилась?

Б р у т.

Так, і скінчилась.

К а с с и й.

О боги безсмертні!

Входить Люций із вином і сувічками.

Б р у т.

Не говори про неї більш! Подай лин
Коряк вина. Тут утоплю все горе.

К а с с и й.

Я рад би, Бруте, серцем відозватись
На благородний тост. Налий же, Люций,

Аж поки через край вино поллеть ся.
Ніколи не напюсь любовю Брута (Пє).

Вертаєть ся Тітіній із Мессалою.
Ввіходь, Тітіне, й ти Мессало любий.
Посядемо кругом сієї съвічки
Та поговоримо про наші справи.

Кассий.

Ти вмерла, Порцне!

Брут.

Нї слова більше!

Мессало, я одержав кілька листів,
Що молодий Октавій та Антоній
Ідуть на нас з могутиїм вельми військом,
Прямуючи шляхами на Філіппі.

Мессала.

Про се писали і до мене, Бруте.

Брут.

З яким же ще додатком?

Мессала.

Що Октавій,

Антоній і Лепід сто сенаторів
Проскрипціями й вигнаннem згубили.

Брут.

Тут наші дописи ріжкянять ся трохи:
Про сімдесять мені писали, і між ними
Лічили й Ціцерона.

Кассий.

Ціцерона?

Мессала.

Нема його! В проскрипцію попав ся.
А від жони ти маєш вісти, пане?

Брут.

Ніяких.

Мессала.

Нічого про її тобі й не пишуть?

Б р у т.

Нічого.

М е с с а л а.

Се мені на вдивовижу.

Б р у т.

На що се ти питаети? Може чув що?

М е с с а л а.

Ні, ні.

Б р у т.

Кажи, як Римлянин, по правді.

М е с с а л а.

Прийми-ж, як Римлянин, всю правду:
Бо певна річ, що вмерла, та ще і чудно.

Б р у т.

Ну, так прощай же, Порціе... Усі ми,
Мессало, мусимо колись умерти.

Ся думка, що їй вона-б колись умерла,
Дає мені тепер терпіння силу.

М е с с а л а.

Великі люде так великі втрати
Терпіти їй мусять.

К а с с и й.

Я се добре знаю,

Так як і ви! терпіти-ж, — ні, не в силах.

Б р у т.

А нумо-ж братись до живого діла!
Чи не пійти нам прямо на Філіппі?

К а с с и й.

Не думаю, щоб се було гаразд.

Б р у т.

Чом?

К а с с и й.

А ось чом. Лучче, як сам ворог стане
Шукати нас. Потратить він запаси,
Потомить військо, і собі зашкодить;

А ми собі на лежах з упокоєм
Випочиваєм бодрі і готові.

Брут.

Хороші ради уступають лучшим.
Країна між Філіппами і нами
Нам підлягає тілько по неволі,
За наші контрибуції сердита.
Як пійде неприятель через неї,
То буде повно тих людей у нього,
І прийде він сюди з великим духом.
Всі ті вигоди ми в його однімем,
Як явимось туди самі до його
І сей народ за спиною покинем.⁷⁶⁾

Кассий.

Ось слухай, любий брате —

Брут.

Вібачай бо.

Ще-ж ти зміркуй і те, що наші друзі
Нам oddали свої найбільші сили,
Що легіони в нас до краю повні,
І діло наше вже поспіло зовсім ;
Що враг наш підбивається у гору,
А ми готові к заходу спускатись.
В ділах людських прилив також буває.
Користуйсь ним, — фортуна пофортунить,
А пропусти, — усе верстание жизнню
Застрягне на мілях, на бідуванні.
Отсе-ж тепер ми так у повнім морі,
І мусимо течения пильнувати,
Або втеряті нагоду щасливу.

Кассий.

Ну, будь по твоїому ; рушаймо,
І під Філіппами на нього вдармо.

Брут.

Під нашу раду віч глуха підлізла.
Природа нужді мусить уступити.

Обманимо її коротким опочивком.
Нема чого сказати ще?

К а с с и й.

Немає.

Добраніч. Встаньмо рано та й рушаймо.
Б р у т.

Подай опончу, Люцай. (Виходить Люцій).
На добраніч,

Мессало і Тітіне, добрі друзі! —
Добраніч, Кассиє мій благородний!
Спи твердо.

К а с с и й.

О мій любий брате!

Недобре ми сю ніч розпочинали.
О, щоб же наші душі не ділились
Ніколи більше так! Ніколи, Бруте!

Б р у т.

Тепер усе гаразд.

К а с с и й.

Добраніч, батьку.

Б р у т.

Добраніч, брате.

Т і т і н і й і М е с с а л а.

На добраніч, пане,

Гетьмане наш.

Б р у т.

Усім вам на добраніч.
(Виходять Кассій, Тітін і Мессала).

Вертається Люцій із опопчею.
Давай опончу. Де твоя бандура?

Л ю ц и й.

Тут у наметі.

Б р у т.

Ге! ти зовсім сонній.

Бідаха! не виню тебе: зморив ся.

Гукин хоть Клявдия з ким небудь пньшим.
Нехай заснуть на подушках в наметі.

Варрон.

Та ми й постіймо, коли се вгодно.

Брут.

Ні, ні, лягайте; ляжте, добрі люде.
Я може ще надумаюсь як пньше.
Глянь, Людце, ось книга, що шукавъ я.
Я положив її в опончу, у кишеню. (Слуги лягають).

Люцій.

Я й знат, гетьмане, що вона у тебе.

Брут.

Не сердь ся, хлопче! Я знай забуваю.
Чи зможеш вдергати важкі ще очі
І вдарить раз чи два в бандурні струни?

Люцій.

Зможу, коли ви зволите, мій пане,

Брут.

Удар же, хлопче, в струни! Я вже надто
Тебе турбую за твою готовість.

Люцій.

Се єсть мій довг, наш милостивий пане.

Брут.

Не мушу правити й довгу не в пору,
Бо молода кроз одпочинь жадає.

Люцій.

Я виспав ся вже, милостивий пане.

Брут.

Се добре діло. Ще й навпослі заснеш.
Я не задержу довго. Не поляжу,
То буду добрым я до тебе... (Музика і пісня).
Се сонне щось. О соне мертвотворящий!
Ти вже наліг як оліво на хлопця,
Що йграв тобі у кобзу! Любий хлопче,

Добраніч! Не будитиму вже більше.
Та так хитаючись розібєш кобзу.
Візьму її від тебе. На добраніч,
Мій хлонче! А подивимось у книгу.
Се я й листка не заломив читавши?
Здаєть ся, я аж ось де зупинив ся. (Сідає).

Входить Цезарів дух.⁷⁷⁾

Як сувічка ся горить неясно... Га! А хто се?
Се мабуть стуманілі мої очі
Дивоглядну мару мені втворилі.
Вона на мене йде. Що ти таке?
Чи бог який, чи ангел, чи диявол,
Цю кров морозиш, волос іздіймаєш?
Кажи мені, чи справді ти що небудь?

Дух.

Я, Бруте, твій злай дух.

Брут.

Чого-ж прийшов ти?

Дух.

Сказати, що під Філіппами побачиш
Мене.

Брут.

То я ще раз тебе побачу?

Дух.

Так, під Філіппами. (Дух зникає).

Брут.

То що-ж? і добре.

Я й під Філіппами тебе побачу...
Чого ти зник? Я тільки що зосмілився.
Злай духу, я хотів би дещо більше
Поговорить з тобою. Хлонче! Люцій!
Варроне! Клявдіе! прокиньтесь, встаньте!
Чи чуєш? Клявдіе!

Люцій.

Ослабли струни.

Брут.

Йому здається і вісні, що грає.
Прокинься, Люцій!

Люцій.

Що вам, що, мій пане?

Брут.

Чого ти так кричав? Хиба що снілось?

Люцій.

Мій пане, я не знаю, чи кричав я.

Брут.

Кричав єси. Що там тобі приснілось?

Люцій.

Нічого, пане мій.

Брут.

То спи-ж ізнов. Гов, Клявдіє! чи чуєш?
Та годі-ж спати, козаче!

Варрон.

Що, мій пане?

Клявдій.

Що, пане мій?

Брут.

Чого ви так кричали?

Варрон і Клявдій.

Хиба кричали, пане?

Брут.

А кричали.

Що снілось вам?

Варрон.

Нічого, пане мій.

Клявдій.

Мені також нічого.

Б р у т.
То ідіте-ж

Та кланяйтесь моіому побратиму,
Нехай рушає табором зарані.
І ми рушаєм.

Варрон і Клявдій.

Ідемо, гетьмане.

(Заслопа).

АКТ ПЯТИЙ.

Сцена перва.

Долина під Філіппами.

Входять Антоній, Октавій і їх військо.

Октавій.

Бач, я, Антоніє, не помилув ся.
Казав єсп, що ворог не посьміє
Зійти у низ з високого підгіря:
А от же ѿї ні: стойть він перед нами,
І під Філіппами готов на нас ударить,
Відказуючи перш, ніж ми спитаєм.⁷⁸⁾

Антоній.

Ба! я їм в сердце вліз, і добре знаю,
Про що се робить ся. Вошп-б то раді
У всяке нинше місце йти, і сходять
У низ із ляканого храбрування,
Вповаючи, що в наших вислях будуть
Хоробрими вояками. Куди там!

Входить посланець.

Посланець.

Готуйтесь, гетьманн: вже неприятель
Іде на нас, вшківаний до бою.

Юлій Цезарь.

Кріваві знаки бою повівають,
І треба нам робити щось негайно.

А н т о н ї й.

Веди, Октавіє, своїх хоругви
Повагом по лівому боцю поля.

О к т а в і й.

Ні, по правому; теж держись лівого.

А н т о н ї й.

Не час тепер зо мною торгуватись.

О к т а в і й.

Я не торгуюсь, я так хочу.⁷⁹⁾ (Марш).

Тулумбаси. Входять Брут, Кассий і їх військо, Люцілій,
Тітіній, Мессала і інші.

Б р у т.

Вони стоять і розговору хочуть.⁸⁰⁾

К а с с и й.

Стій тут, Тітініє; ми мусим вийти
На розговор із ними.

О к т а в і й.

Чи не дать нам,

Антоніє, знак бою?

А н т о н ї й.

Підождімо

Їх наступання, Цезарю. Ходімо!
Нас гетьмани на розговор чекають.

О к т а в і й.

Стояти тихо, поки гасло буде.

Б р у т.

Попереду слова, а там і вдари.

Чи так, земляцтво?

О к т а в і й.

Тілько-ж се не з того,

Щоб ми, як ви, слова любили більше.

Б р у т.

Октавіє, слова хороші лучче
Лихих ударів.

А н т о н ї й.

Бруте, ти говориш
Хороше слово й за лихим ударом:
А съвідком дірка в Цезаревім серці,
Котру пробив еси гуканнем: „Многа
Літа тобі, наш Цезарю! вітаєм!“

К а с с и й.

Антоніє, ми й доси ще не знаєм
Твоїх ударів, та за те словами
Підрізуєш ти чисто бжоли в Гибли,
Не заставляючи їм меду й каплї.⁸¹⁾

А н т о н ї й.

Та заставляючи жало.

Б р у т.

Се правда,
Ба і без голосу: бо ти украв їх голос.
Розумно робиш, що перед кусаннем
Погрожуєш.

А н т о н ї й.

А ви, падлюки, не грозили,
Як ваші піdlі кинджали зубились
У Цезаревих ребрах. Ви, мов малпи,
Показували зуби; мов собаки
Вертілись під ногами, і по рабськи
Лизали Цезареві руки й ноги;
А в ту мінуту ваш проклятий Каска
Мов пес упив ся — Цезареви в шию.
О, ви лестивці!

К а с с и й.

Ге! лестивці... Чуєш?
За се вже сам собі подякуй, Бруте.
Язык сей не кусав би нас сьогодні,
Колиб ти Кассия тоді послухав.

О к т а в і й.

До діла, вже, до діла! Ми потієм
Од перекорів; то нехай же лучче

Від доказу сей піт почервоніє.
Дивітесь: ось мій меч на конспірантів.
Коли-ж його у піхву я сковаю?
Як помстимось за трійцю і три рани
У Цезаря, або ще й другий Цезарь
Мечі сих зрадників собою нагодує.

Б р у т.

Ні, Цезарю, ти не умреш од зради,
Хиба привів її з собою.

О к т а в і й.

Я й надіюсь,

Що я родив ся не на те, щоб згинуть
Од Брута.

Б р у т.

О! колиб ти і найлуччий
Був у роду своїм, то і тоді не міг бы
Бажати благороднішої смерти.

К а с с и й.

Сварливий жак не варт такої чести
У спілці з піяком і комед'яном.

А н т о н і й.

Дід Кассий все одинакий.

О к т а в і й.

Годі! йдімо.

Ми кидаєм вам, зрадники, наш визов
У зуби. Сьміте сьогодні вдарить,
Виходьте в поле; а коли не змога,
Виходьте, як почуете апетит.

(Виходять Антоній, Октавій і їх військо).

К а с с и й.

Бурхай же, віtre, надимайтесь, хвилі!
На море, човне! Буря розгулялась,
І над усім тепер слuchай панує.

Б р у т.

Люціліє, ходи сюди на слово.

Люцілій.

Гетьмане? (Брут із Люцілєм відходять па бік).

Кассий.

Гов, Мессало!

Мессала.

Що, гетьмане?

Кассий.

Сьогодні день моїх родин, Мессало.

Дай руку, будь за съвідка, що і я так,
Як той Помпей, тепер спуститься мушу
У наших вольностях на щастє битви.

Ти знаєш, я держав ся Епікура,

І по його ясній науці думав.

Тепер же я перемінив свій розум,

І трохи вірую у віщуваннє.

Як вийшли ми із Сардів, два велики

Орли спустились на передній стяг наш,
І в воїнів із рук хапали страву.

Вони нас провели аж до Філіппів,

І полетіли геть сьогодні в ранці,

А на їх місце вороннє злетілось,

І з пугачами понад головами

У нас літає, хижко позирає,

Мов ми вже справді їх похила здобич.

А тінь од них здаєть сь нам зловіщим

Покривалом, що вкрило наше військо,

Готове вже з душою розлучитись.⁸²⁾

Мессала.

Не вір такому.

Кассий.

Вірю тілько частю:

Бо дух мій бодр, і я на те наваживсь,

Щоб небезпеки зустрічати статочно.

Брут.

Так, так, Люціліє.

К а с с и й.

Тепер, мій Бруте,

Мій благородний Бруте, помоли ся,
Щоб нам боги допомогли сьогодні,
Щоб нам прожити на сьвіті з упокоєм
І в любій дружбі старість привітати !
Та, як діла людській все непевні,
Подумаймо й про гірше, що складеть ся.
Коли втеряєм битву, се між нами
Остання буде бесіда. Ну, що-ж ти
Робитимеш тоді ?

Б р у т.

Зістанусь вірним

Науці філософії тієї,
Котрою вищуватив я Катона
За смерть, що сам собі він заподіяв.
Не знаю й сам, чого. та так здається ся,
Що легкодушність се була б і підлість,
Бояти ся того, що може буде,
Й самому власну смерть попережати.
Вворожившись терпіннем, буду ждати
Призволу свіл високих, що над нами.⁸³⁾

К а с с и й.

То, як не наша візьме, ти допустиш
Вести себе по вулицях в тріумфі ?

Б р у т.

Ні, Касспє, о, ні ! сього не думай,
Щоб благородний Римлянин дозволив
Водити себе по Римі у кайданах.
Для сього в Брута надто дух високий.
Та день сей все-ж бо мусить закінчiti
Ту справу, що счалась у березолі,
У іди, і чи нам ще доведеться
Зустріти ся коли, сього не знаю.
Тим приймемо тепер прощаннє вічне.
На віки, Касспє, прощай на віки !

Зустрінемось ізнов, — засьмімо ся,
А нї, то й добре, що ми попрощались.

Кассий.

На віки, Бруте мій, прощай на віки !

Зустрінемось ізнов, всьміхнем ся справдї,
А нї, то се гаразд, що попрощались.

Брут.

Ну, так веди ж нас!... О, колиб то можна
Нам знать конець трудів, перш віж настане !
Та вже-ж скінчить ся день сей, то й побачим.
Рушай, агов ! рушаймо ! (Виходять).

Сцена друга.

Тамже. Поле битви.

Боєвий галас. Входять Брут і Мессала.

Брут.

Лети, лети, Мессало, доручи їм,
Тим легіонам з того боку сю цідулу !
(Битва реве ще голоснійше).

Нехай ударять дружно : бо я бачу —
Октавове крило стойть ослаблим.
Як з разу вдаримо, то й перевернем.
Лети, лети, Мессало : всім наперти ! ⁸⁴⁾

Сцена третя.

Тамже. Друга частина поля.

Боєвий галас. Входять Кассий і Тітіній.

Кассий.

О, подивись Тітіній ! глянь, втікають !
Я і своїм став ворогом : ледачі !

Ся корогва, глянь, показала спину.
Я вбив падлюку й взяв її од нього.
Тітіній.

О Кассіє! Брут поспішив із гаслом.
Узвівши гору над Октавом, ринувсь
Аж надто жваво. Воїни на здобич,
А їх Антоній обгорнув тим часом.

Входить Піндар.

Шіпдар.

Втікай, мій пане, далій, далій!
Антоній у твоїх уже наметах.
О благородний Кассіє! втікай же.

Кассій.

Воно далеко геть. Споглянь, Тітіній!
Чи се мої намети, де палає?

Тітіній.

Твої, мій пане.

Кассій.

Ну, Тітіній, сядь же
Ти на моого коня, і острогами
Бий в черево, поки домчить до війська
Он-онде, та й назад, щоб знов я певно,
Чи наше то, чи то вороже військо.

Тітіній.

Вернусь сюди так хутко, мов подумав. (Входить).

Кассій.

Злізь, Піндаре, на сю стрімку могилу!
У мене здавна очі туповаті.
Дивись у слід Тітінію, і що там
Побачиш на-полі, кажи. (Виходить Піндар).
Сьогодні

Я дихать став, і время обернулось,
І де почав, там і скінчти мушу.
Зробила жизнь моя свій круговірот.
Ну, що, приятелю? що?

Піндар (із за сцени).

О, мій пане!

Кассий.

Що там?

Піндар.

Уже кругом Тітінія обсіли

Комінником... от-от його настигнуть!

Та він летить... Вже мало не на ньому...

Ой, ой, Тітініє!... Із коней злазять...

О! він також... Уже в неволі.

Чи чуєш гук? Се з радошів гукають.

Кассий.

Ізлазь назад: шкода давитись більше.

О, ти легкодуху! отсе тобі дожити,

Щоб луччого взяли перед очима друга!

Входить Піндар.

Іди сюди, козаче!

Я взяв тебе у Парфії в неволю.

Я пощадив тебе, а ти поклявся,

Що все робитимеш, чого я схочу.

Тепер прошу, додерж своєї клятви.

Од нині будеш вільний, тілько слухай.

Сей меч пройшов крізь Цезареве тіло.

Візьми-ж його і вдарь мене у груди.

Мовчи! ні слова! на бери рукоять,

І, як закрию я лице, оттак, о,

Рази!... (Піндар пробиває його).

О Цезарю! ти відомщений,

Та ще й мечем, що бив тебе самого... (Умирає). ⁸⁵⁾

Піндар.

Отсе-ж я й вольний; та ніколи в сьвіті

Я не хотів би вільності такої.

О Кассіє! далеко я втікаю.

Ніхто з Римлян не чутиме про мене. (Виходить).

Вертають ся Тітіній і Мессала.

Мессала.

Ми тілько поміняли ся, Тітіній.
Октавія побив так Брут великий,
Як Кассеня полки побив Антоній.

Тітіній.

Возвеселить се Кассеневе серце.

Мессала.

Де-ж ти його зоставив?

Тітіній.

У турботі
Тут з Піндаром коло могили.

Мессала.

Чи се-ж не він лежить?

Тітіній.

Лежить він чудно,
Мов неживий... О бідне мое серце!

Мессала.

Ні, се не він.

Тітіній.

Ні, він, о, він, Мессало!

Та Кассеня нема уже на сьвіті. —
О ти, вечірнє сонце! як червоне
Своє проміннє ллєш ти против ночі,
Так у кровій день Кассенів погаснув.
Зайшло вже римське сонце! день наш зникнув;
Нависли хмари й роси небезпечні.
Ми вже своє зробили. Се непевність
Про нашу справу наробила лиха.

Мессала.

Одна непевність наробила лиха.

О помилко, ненавидна дитино

Зневіри! на що ти малюєш

Уму живому те, чого й немає зовсім?

О помилко! зачавшиесь вельми скоро,

Не зродиш ся ніколи ти щасливо:
Ти губиш матірь, що тобою ходить.

Тітіній.

Де-ж Піндар? Піндаре! гов! де ти?
Мессала.

Шукай його, Тітіній! я тимчасом
Шійду і в благородні уші Брута
Ветромлю сю вість; ветромлю ї, Тітіній,
Бо гостра сталь і ядовиті стріли
Були-б такі-ж приємні уху Брута,
Як і ся вість нещасна.

Тітіній.

Йди, Мессало,

Я-ж пошукаю Піндана тимчасом.
(Виходить Мессала).

На що ти посылав мене, хоробрий
Мій Кассіє? Та'ж я зустрівся з твоїми
Приятелими. Се-ж вони на мене
Вінок побіди гучно возложили,
Щоб я тобі його оддав негайно.
Хиба-ж не чув ти, як вони гукали?
О леле! ти собі все пньше протовімачив.
Візьми-ж його! Дай, я тебе ввінчаю.
Твій брат звелів тобі його віддати,
І я його вволяю волю. Бруте!
Іди-ж боржій сюди та подиви ся,
Як Кассія твого я возвеличив. —
Простіть мені, боги! се римський звичай...
О мечу Кассіїв! проїди мені крізь серце.⁸⁶⁾
(Пробиває себе і впадає).

Боєвий галас. Вертаеть ся Мессала з Брутом, молодим
Катоном, Волюмієм і Люцілієм.

Брут.

Де-ж він, Мессало? де його тут тіло?
Мессала.

От там, оплакує його Тітіній.

Б р у т.

Тітіній до гори лежить.

К а т о н.

Убитий!

Б р у т.

О Цезарю! який ти ще могутній!

Твій дух кругом нас ходить і незримо
Мечі нам в серце наше направляє.

(Битва гude стиха).

К а т о н.

Тітініє хоробрій! Подивітесь,
Як Кассія він мертвого вшоважив!

Б р у т.

Чи єсть іще таких у Римі двоє,
Як сі? Прощай, останній Римлянине!
Тобі товариша вже Рим не зродить.
Тепер не можу, друзі, більше плакати
Над сим покійником. Та я знайду ще,
О Кассіє! знайду я час для сього.
Ходімо ж. Мертві тіло одvezіте
У Фассос: похорон посеред стану
Стрівожив би нам військо.⁸⁷) Ну, ходімо-ж
На поле битви. Лябeo та Флявій,
Поставте в лави та вшикуйте військо. —
Ще три години тілько; ще до ночі
Попробуєм, Римляне, вдруге щастя. (Виходить).

Сцена четверта.

Друга частина поля.

Боєвий галас. Входять бючись воїни обох військ, потім
Брут, Катон, Люцілій і інші.

Б р у т.

Ще, земляки! О, стіймо, братте, міцно!

К а т о н.

Який байстрюк не встоїть? Хто за мною?
Я обявлю ім'я мое по війську. —
Я Марків син Катонів, гов! я ворог
Тиранів, гов! я друг землі своєї.
Я Марків син Катонів, гов! за мною!⁸⁸⁾
(Наступає на неприятеля).

Б р у т.

А я, я Брут, я Маркус Брут, щоб знали!
Я друг землі моєї, знайте, друзі!
(Виходить папираючи па неприятеля. Катон падає).

Л ю ц і л і й.

О молодий Катоне благородний!
І ти упав? Ну, що? ти, як Тітіній,
Поліг хоробрим робом і засьвідчив,
Що ти Катонів син.

П е р в и й в о і н.

Смерть, чи здавай ся!

Л ю ц і л і й.

Здаюсь, щоб тілько вмерти. Ось і плата
За те, щоб ти убив мене на місці. (Даючи гроши).
Вбивай же Брута: сми себе прославиши.⁸⁹⁾

П е р в и й в о і н.

Е, ні! не вбю! Се благородний бранець.

Д р у г и й в о і н.

Дай місце, гов!

Скажіть Антонію, що Брут піймав ся.

П е р в и й в о і н.

Я доложу. Та ось він сам надходить.

Входить Антоцій.

Гетьмане, Брут в полон спіймав ся.

А н т о н і й.

Деж він?

Л ю ц і л і й.

На волі він, Антоніє, на волі.

Скажу тобі я сьміло, що врагови

Живцем не взяти Брута у неволю;
Боги його від сорома заслонять.
Живим, чи мертвим ти його спіткаєш,
Він буде Брутом, вірним собі Брутом.

А н т о н і й.

Ні, се не Брут, приятелі, а тілько
Не менше Брута ваговитий бранець.
Пильнуйте добре, тілько без зневаги.
Таких людей хотів би я зробити
Своїми друзьми, а не ворогами.
Ідіть довідайесь, чи Брут живий ще,
Чи мертвий, і подайте звістку
В намет Октавіїв, що й як там сталося.

(Виходить)

Сцена п'ята.

Інъша часть поля.

Входять Брут, Дарданій, Кліт, Стратон і Волюмний.

Б р у т.

Сюди, недобитки, бідахи-друзі;
Спочинемо на сїй скалі ще трохи.⁹⁰⁾

К л ї т.

Статілій зняв у гору смолоскипи,
Та не вертається ся назад, гетьмане!
Або його узято, або вбито.

Б р у т.

Сїдай лиш, Кліте! Вбито — се ѿ є слово.
Тепер у моді смерть. Ось слухай, Кліте!
(Шепче йому).

К л ї т.

Як! я, гетьмане? Ні за що на сьвіті!

Б р у т.

Мовчи-ж!

Кліт.

Я лучче сам себе убив би.

Брут.

Дардане, слухай. (Шепче йому).

Дардан.

Я? таке зробити?

Кліт.

О, мій Дардане!

Дардан.

О мій добрій Кліте!

Кліт.

Чого від тебе Брут хотів, Дардане?

Дардан.

Щоб я убив його. Глянь, він задумався.

Кліт.

Сосуд сей благородний так став повен,

Що горе прилило під самі очі.

Брут.

Ходи сюди, Волюмніє, на слово.

Волюмній.

Що скажеш, мій гетьмане?

Брут.

Ось що, Волюмніє. Уже два рази

Дух Цезарів мені вночі являвся:

Раз коло Сард, а вдруге сеї ночі

Тут на Філіппівському полі. Знаю,

Мій час настав.

Волюмній.

О, ні, ні, мій гетьмане!

Брут.

Так, так, Волюмніє, я в тому певен.

Ти бачиш сам, як діється ся на сьвіті.

Нас вороги пригнали к самій кручі... (Гук битви).

Нам лучче ринутись самим у яму,

Ніж ждати, поки нас зіпхнуть до долу.

Волюмніє, ти знаєш, ми ходили

У двох з тобою в школу. Будь же другом,
Подерж меча, я кину ся на нього.

Волюмній.

Не дружнє діло се було-б, гетьмане.
(Битва клекоче все близше).

Кліт.

Втікай, втікай, гетьмане! та негайно!
Брут.

Прощайтє-ж всі. Бувай здоров, Волюмній!
А ти твм часом спав, Стратоне?

Прощай, Стратоне. Земляки, радію

Всім серцем, що як я живу на сьвіті,

Ще ні один із вас мене не зрадив.

Втерявши день сей, я прославлюсь більше,
Ніж Марк Антоній із своїм Октавом
Ледачою побідою над нами.

Прощайтє-ж, земляки: язык бо Брутів
Історію його життя кінчає,
І кости Брутові спочти хочуть,
Попрацювавши для сієї хвилі.

(Боєвий галає. За сценою кричать: „Втікай, втікай,
втікай!“).

Кліт.

Втікай, гетьмане! о, втікай бо!

Брут.

Втікайте ви, а я біжу за вами.

(Виходять Кліт, Дарданій і Волюмній).

Прошу тебе, Стратоне, ти не кидай
Свого гетьмана. Я-ж бо знаю
Тебе товарищем шановним, добрим.
Держи-ж мою мечу та одверни ся,
Я рину ся на нього. Так, Стратоне?

Стратон.

Дай перше руку, та й прощай, гетьмане!

Брут.

Прошай, Стратоне друже!

Ну, Цезарю, тепер уже спокій ся:
Бо я тебе убив і в половину
Не так охочо, як себе самого.

(Кидаєть ся на свого меча і вмирає).

Боєвий галас. Уступування. Входять Октавій, Антоній,
Мессала, Люцілій і іх військо.

Октавій.

Що се за чоловік?

Мессала.

Слуга моого гетьмана. Де, Стратоне,
Твій пан?

Стратон.

На вольній волі, не в кайданах,
Як ти отсе, Мессало.⁸¹⁾ Побідивши
Його, хиба що спалати мертвє тіло.
Бо Брута тілько сам він зверг до долу,
І не прославить смерть його нікого.

Люцілій.

Так тілько й мусіли найти ви Брута.
Спасибі, Бруте, що мое ти слово
Зробив правдивим.

Октавій.

Я беру до себе
Усіх людей, котрі служили Бруту.
Товаришу, чи ти підеш до мене?

Стратон.

Пійду, коли Мессала се дозволить.

Октавій.

Дозволь йому, прошу тебе, Мессало.

Мессала.

Скажи мені, як Брут умер, Стратоне?

Стратон.

Я меч держав, а він на нього кинувся.

Мессала.

Прйми-ж того, Октавіє, до себе,
Хто дослужив гетьману до останку⁸²⁾.

Юлій Цезарь.

А н т о н ї й.

Він був найліпший Римлянин між всіми.
Всі конспіранти, всі, окромі Брута
Бивали Цезаря з в'рогування,
А він з одного чесного жадання
Добра своїй землі із ними змовивсь
Жив він прекрасно: бо в ньму змішались
Всі елементи так, що і природа
Могла, дивуючись йому, сказати:
„Ось чоловік! такий він був у мене“! ⁹³⁾

О к т а в і й.

То й честь йому віддаймо по заслугі:
Похоронім його велично й пишно.
Сю піч лежатиме в моїм наметі,
Як воїн, убраний в заслужену зброю. ⁹⁴⁾
Тепер військам, спочивши, веселитись
А ми ходім трофеями ділитись. (Виходять).

ПОЯСНЕНЯ.

1) Плютарх пише, що многі Римляни були невдоволені, коли Цезарь по смерті Помпея і по скінченню домашньої війни справив тріумф над Помпеєвими синами, що не були військовими чужинцями, але римськими горожанами. Та про те Римляни хилилися перед Цезаревим щастем, накладали пута на свій язык, пересувідченні, що по так довгих бурях пануванє одиного чоловіка, се однією запорука спокійнішого часу.

2) У Плютарха хронологія фактів, а, значить, і їх мотивоване — інші. Він подає, що коли Цезарь не приняв подаваної йому Антонієм корони, сенат велів поставити скрізь по місті його стагуї з королівськими диядемами на голові. Але трибуни Флайвій і Маруль поздирали ті корони, а надто посадили в тюрму тих, що перші видали Цезаря як короля. Народ утішився тим і називав їх Брутами, гідними наслідниками того давнього Брута, що прогнав королів із Риму. Але Цезарь так образився тим, що велів обох трибунів зкинути з уряду.

3) Люпекальське свято (Lupercalia), празник Люпека (вовчого бога), італійського божка,

що стереже череди від вовків. В р. 44 перед Хр.. себ то в рої смерти Цезаря, се съято ирина тало на 14 лютого. „В той день — описує Ілютарх — молоді патріції і деякі урядники бігають голі по вулицях і з жарту бути шкіряними гарпниками на вулиці всіх тих, хто стойть ім у дорозі. Деякі жінки, навіть з найвищих родів, павмисно стають на дорозі і наставляють руки, щоб отримати удар, вірячи, що від того зроблять ся плодоцими“. Шекспір використав сю вказівку по своєму в драмі, зробивши з обрядового бігання в голім виї звичайну гонитву.

4) Кальпурнія (не Кальфурнія), дочка Ніона, була четвертою жінкою Цезаревою. Про її неплодність ай про її участь у люперкалях у Ілютарха нема ніякої згадки.

5) Ілютарх оновідає, що Цезарь прививлявся люперкальським бігам з високої трибуни, спідячи на золотім кріслі, в тріумфальній одежі. Про його забобонність нема згадки.

6) Ілютарх полає, що якийсь віщун від довшого часу остерігав Цезаря, щоб стерг ся мартових ід (дня 15 марта).

7) Кассий був женатий на Брутовій сестрі. Ілютарх каже про него, що се був чоловів горячої, ванальної вдачі і непавидів Цезаря більше з приватних причин, прим. за те, що зробив Брута претором скорше, ніж його, — аніж за його змагання до політичного самовладства. З сих причин він і Брута наструнив против Цезаря.

8) Ілютарх у своїх житієписах Цезаря і Брута не раз повторяє, що Брут виступив против Цезаря з чистих, ідеалічних мотивів і тілько з певависти до тиранії підійс руку на свого добродія. Во-ж Цезарь не тілько дарував був йому жите яко сторонникови Номея, але падто ще обдарував його

високими урядами, зробив своїм приближеним і зумів справді здобути собі його симпатию.

9) Ілютарх оповідає, що коли Кассий раз запитав Брута, чи піде на засідання сенату, де хочуть Цезаря вибрати на короля, Брут відповів: „Ні, радше згину, ніж маю втратити свободу“. Кассий уже від довшого часу приготував змову, але не міг приступити до викопання пляну, бо всі змовники заявляли, що підуть на се діло тільки тоді, коли на чолі змови стане Брут. Почувши від Брута такі слова він осмілився і вивів йому обережно свій плян. Брут обізвав і поцілував його і потім не говорячи більше вони розійшлися, щоб поговорити кождий зі своїми приятелями.

10) Оповідання Кассиєве про плавання Цезаря в Тібрі — Шекспірова видумка. Так само й те, що дальше говорить Кассий про Цезареву хоробу в Іспанії, основане лише в маленькій частині на Ілютарху, який тільки загально, мимохід згадує, що Цезарь раз у Іспанії був хорий на пропащницю.

11) По Ілютарху був Марк Брут потомком того Юпія Брута, що був головною пружиною прогнання короля Тарквінія з Риму і якому за се давні Римляни поставили на К пітолі бронзову статую, зобразивши його з голим мечем у руці. Та тілько — додає Ілютарх — той давній Брут був жорстокий і строгий, а його потомок лагідний, чесний і в замисленні відданий фільозофії.

12) Ілютарх говорить, що Цезарь не довіряв сухорявлому Кассиєви, але також і Брутови за те, що сей вічно задуманий.

13) Ілютарх не згадує про Каску говорячи про конспірацію, а тілько в описі самого вбійства; він додає при тім, що се був малозначаний чоловік,

що не мав навіть уряду еділя (поліційного комісаря).

14) Се подає Плютарх, який також у життєписі Антонія підносить, що се був бравий вояовник в рішучій битві проти Номея коло Фарсалії він провадив ліве крило, — але в приватнім життю розпусний і безхарактерний. Своїми гордощами і потакуванням на Цезареві коронаційні забаги він, сам того не знаючи, дав Цезаревим ворогам сираведливу піставу до замордовання Цезаря.

15) Нодії списані за Плютархом; представлена народі в съмішнім і погашім съвітії — власний додаток Шекспіра.

16) Про те, що в Цезаря була падуча болясть, згадує Й Плютарх, але в іншім місці.

17) Плютарх присвятив Ціцеронові спеціальний життєпис, де високо підносить його вченість, називає його найвищим бесідником його часу, але при тім додає, що він був зарозумілий і слабохарактерний. Що говорив по грецьки, се згадує Плютарх також при іншій нагоді оповідаючи, що Ціцерон мав раз видати осуд про промову сина могутного Красса, та боячи ся паразити собі впливового але інвеченого батька, висловив свій осуд по грецьки.

18) Плютарх оповідає, що Брутові приятелі з власної охоти підкидали Брутови такі карточки на преторське крісло.

19) Отже ціле оповідання Каски про чудеса, які попередили Цезареву смерть, узяте з Плютарха, хоча там Каска не має з ним нічого спільногого; дальша розмова Каски з Касснем і все, що почає Шекспір про нічну конспірацію — се його видумка.

20) Про Цінну згадує Плютарх аж по Цезаревій смерті як про одного з конспіраторів,

і то аж при оповіданю, як збунтовані Римлянє вбили поета Цінну за те одно, що називав ся Цінна, так як один із Цезаревих убійців.

21) Плютарх оповідає, що Брут за дні після людьми являв себе спокійним і безжурним; але вночі дома він раз у раз думав про свою тяжку одвічальність за те, що задля него так багато щиріх людей могло потерпіти, і се часто не давало йому заснути.

22) Шекспір значно змінив роль Брута супроти того, що оповідає Плютарх. Бо коли в драмі Брут являється пассивним, так сказати, знарядом у Кассиевій руці і тільки остатньої ночі перед замахом пристає до конспірації, то у Плютарха він належав до неї досить довго і сам звербував для неї кількох своїх приятелів, в тім числі особливо богача Деція Брута, що був паном многих неволиників і глядіаторів. Сходин конспіраторів ані вночі перед убійством, ані в загалі Плютарх не описує.

23) Плютарх підносить, що конспіратори справді не вязали себе присягою, та про те так вірно і твердо стояли в намірі, що навіть лихі вовожби і остороги богів не знаходили у них віри.

24) Сам Плютарх називає Ціцерона боягузом і доціє, що з огляду на його слабий характер конспіратори не вглягали його в свою змову.

25) Плютарх згадує вже по замордованню Цезаря, що всі конспіратори були за тим, аби вбити й Антонія. Тілько Брут спротивився тому, раз із вролженого благородства, а надто покладаючи надію, що Антоній, яко щирій чоловік і патріот по Цезаревій смерти стане добрим республіканцем.

26) У Плініївій „Historia naturalis“ VIII, 8 читаємо: одноріг так ворогує зо львом, що де тілько побачить його, то кидається на него. Лев бояється його страшного рога, ховається за дерево; одноріг кидається на те дерево з такою силою, що його ріг вбивається в дерево і тут його найлікше вбити. Плінієва книга була за Шекспірових часів перекладена на англійську мову Голліндом. (*Із листового комунікату проф. Брандля*).

27) Лігарій по оповіданню Ілютарха був першим із тих, котрих Брут сам приведав до конспірації. Лігарій разом із Брутом був перед тим соронником Помпея, був потім оскаржений, але Цезарь увільнив його.

28) Ілютарх вихваляє Порцію як достойну дочку Катона і переняту його філозофією. Вона була сестрінця Брутова і вийшла за него замуж уже як молода вдова, маючи від першого мужа малого сина.

29) Ілютарх оповідає: Порція, бачучи, що її любий муж неспокійний, а притім і нерозмівний, сама братвою затягла собі глибоку рану в боці. Коли Брут переляканий прийшов до її ліжка, вона показала йому свою рану на доказ сили своєго характеру, що варт довіряті з його боку.

30) Ілютарх згадує що Лігарій, хорий на пропасницю, визгородів нараз довідавши ся, що плян конспірації має бути зараз виконаний.

31) Все фактичне в тій сцені взято з Ілютарха; прибільшено тілько Цезареву певність і неустрашимість, хоча з другого боку зроблено його западто легковірним сундоти Денія Брута.

32) Ілютарх оповідає, що на день перед Цезаревою смертю при обіді вийшла була розмова про те, яка смерть найліпша. Цезарь відповів на се питане: несподівана.

33) У Ілютарха тілько один Деций зайдов до Цезаря і намовив його йти на засідання сенату.

34) По Ілютарху Артемідор був Грек, учитель реторики в Римі; буваючи в ріжніх знатних сім'ях він довідався про змову на Цезареве життя і остеріг Цезаря, але за пізно. Текст Артемідорового листа — власність самого Шекспіра.

35) Ілютарх оповідає, що фатального дня Брутова жінка була дуже неспокійна і стрівожена, так що Брутови донесли на засідання сенату, що вона лежить дома і вмирає. Вона тимчасом збептежена, мов пияна ходила по вулиці і розпінувала кожного прохожого, чи нечував якої новини, і слала одного післанця за другим до свого мужа.

36) Взято з Ілютарха. Сей зазначає зрештою, що пам'ятне засідання 15 марта відбувалося не в Капітолії, а в препищім театрі, збудованім Номпесем і задля того украсіння статую Номпесевою.

37) Сі слова — власність Шекспіра. Ілютарх каже тілько, що Цезарь не міг прочитати Артемідорового листа задля великого стиску народу.

38) Про се згадує Ілютарх. Очевидно деякі сенатори знали про змову і потурали її.

39) І се взято з Ілютарха.

40) Брат Метелля Цімбра був вигнаний із Риму також як прихильник Номпесів.

41) Ілютарх оповідає, що коли змовники обстутили Цезаря, сей з разу короткими але рішучими словами просив їх, щоб не докучали йому; коли ж вони почали тиснути ся до него чим раз більше, він пробував силою розштовхати їх. Тоді Метеллюс ухопив обома руками Цезарів плащ і клячучи пакинув собі його на плечі, а Каска, що стояв за ним, перший добув кинджала і шпигнув Цезаря в плече, але не зважив його сильно. І Це-

заревій промові у Шекспіра було первісно в тім місції трохи інше не зовсім щастиве речення: „Цезарь не чинить ніколи неправді, хіба по справедливій причині“. Сучасний Шекспірові і його друг Бен Джонсон кілька разів піднимав на сьміх сей інвадій афоризм, і Шекспір очевидно поправив його.

42) Як сказано, Каска легко зранив Цезаря в плече. Цезарь обернувся і вмопив його за руки, та тут на него кинулись інші змовники.

43) „І ти, мій Бруте?“ Шекспір подає ті слова по латині: „Et tu Brute!“ хоча у Плютарха тих слів нема. Очевидно Шекспір зінав їх ще зі своєї шкільної лави. Плютарх оповідає, що побачивши меч у Брутовій руці Цезарь вищустив Касчині руки, заелонив лице плащем і дав себе спокійно колоти змовникам. Ті в поспіху і патові поранили одні одних, так що всі були позакревавлювані.

44) Плютарх оповідає, що коли вбито Цезаря, Брут виступив на перед сенату і хотів промовити до переполошених сенаторів, але вони по розбігалися всі.

45) Сцена митя рук у Цезаревій крові — видумка самого Шекспіра, очевидно виконане талою спу, про який перед тим (стор. 43) оповідає Цезарь. Плютарх оповідає тільки, що Брут і його товариші з кровавими мечами в руках пішли вулицями просто до Капітоля, заявляючи Римлянам, що тепер вони вільні і визиваючи їх, щоб уживали своєї свободи.

46) Тільки в тім місції Плютарх згадує, що всі змовники були за тим, що треба вбити Антонія, а тільки Брут уперся при тім, щоб дарувати йому жиге.

47) Антоній був тоді конзулем. Плютарх подає, що почувши про Цезареву смерть він з разу був дуже перелякав ся і надів на себе невольницьку одежду. Але бачучи, що змовники не вбивають нікого більше, він осмілив ся, поставив другого дня в сенаті внесок на уділене загальної амністії, дав свого сина як запоруку на те, що не буде замишляти нічого проти республіки і запросив навіть Кассія до себе на обід, удаючи великого прихильника.

48) Плютарх оповідає, що сенат ухвалив похвалу Антонієви за те, що своїм згідливим поступуванем супроти змовників запобіг домашній війні.

49) Мотив щирої і великої привязаності до Цезаря у Антонія зробив сам Шекспір пружиною його дальших поступків; у Плютарха справа виглядає зовсім інакше.

50) В Брутовім житієписі оповідає Плютарх, що другого дня по Цезаревій смерті Антоній виступив у сенаті з внеском, щоб Цезареве тіло похоронити з почестями і прилюдно відчитати його остатній заповіт і тим утихомирити народ. Кассій промовляв сильно проти сего внеска, але Брут згодився з ним. „І се — додає Плютарх — була його друга помилка“ після тої першої, що він не пристав на замордоване Антонія.

51) В оригіналі „With Até by his side“ — з Атою при боці. Ате, грецьке божество смерті і руїни, зовсім не тотожне з Гекатою, владницею нічних демонів і чарів. Плютарх поясняє поступуване Антонія зовсім не такою глубокою привязаністю до Цезаря, як Шекспір, а тілько амбіцією, яка підшепнула йому думку — усунути Брута і стати самому на його місці.

52) По Ілютарху Цезарева смерть застала Октавія в Аполльонії. Октавій з власної охоти прибув до Риму, щоб яко Цезарів братанок обнати спадщину по нім. Сцена зі слугою і згадка про Цезарів лист — помисл самого Шекспіра.

53) По Ілютарху Антоній зразу маловажив Октавія і вівіть глядів на него кривим оком, так що Октавій наперекір Антонію, завдяки Ціцеронови одержав від сенату невеличку посаду.

54) Ростра — ловниця прикрашена металевими дзьобами ворожих порабіїв, зробутих Римлянами в першій їх римській битві з Карthagенянами.

55) Ілютарх згадує про таку Брутovу промову зараз по закорюваню Цезаря. З разу промовляв Брут на Кан толі, щоб утишити збудованій народ. Виступавши його, всі гукували, що «мовники зробили добре і не мають чого бояти ся. Годі Брут і його товариші зійшли з Кантона і окруженні масою народа пішли на форум, де Брут промовляв другий раз. «Хоча його слухачі — додає Ілютарх — складали ся з біжиродної голоти, то все таки вчинок зловників пін-вняв їх соромом». Брута вони вислухали мовччи, але коли потім Ціціна почав пристрасно оскаржувати Цезаря, вони з лайкою кинулись на него. Текст Брутової промови в драмі — витвір самого Шекспіра; його ж помислом є також характеристика нової жежі римської юрби в часії всеї сеї сцени.

56) Як сказано вище, по Ілютарху Брутovу промову на форум вислухали Римлянє мовччи.

57) Шекспірова видумка. По Ілютарху Антоній промовляв над Цезаревим тілом аж другого дня по вбійстві, за ухвалою сенату.

58) В життєписі Антонія Ілютарх описує: „Коли привезли Цезареве тіло на площу, де мали панити його, то Антоній виголосив по старому

обичаю вроčисту похоронну промову. Бачучи прихильний настрій народу, він підмішав жалоби, розворушив людей вимальовуючи Цезареву доброту, розвернув перед зібраними Цезареву кроваву одежу, що в багатьох місцях була подірвана мечами, проглиняв убийців і довів народ до такої лютості, що кинувся на скелі і прилавки на торговиці і поганавши їх, спалив тіло на них, а потім грозив головними з Цезаревого костра позаналювати доми його вбійців, так що ті заздалегідь мусіли втікати". На основі цих вказівок скомпонував Шекспір Антонієву промову в драмі.

59) За Плютархом.

60) По Плютарху Цезарів заповіт відчитано народові ще перед похороном, незалежно від Антонієвої промови.

61) За Плютархом.

62) Епізод із бідолашним Ціппою поетом, що загіб у тім заколоті за те тільки, що називався Ціппа, взятий із Плютарха.

63) Плютарх оповідає: сенат переконавши ся, що Антоній навмисно викликає заколоти в Римі, прогнав його з міста. Антоній навербував купу війська, але сенатське військо побило його. Тоді його приятель Лепід віддав йому під команду заальпейські легіони. Тепер прилучився до них і Октавій, у якого також зродила ся думка становити на місці Цезаря і який переконався, що Ціцерон і сенат дбають тільки про те, щоб піддержати республіку. Всі ті посередні огнива акції Шекспір пропустив у драмі.

64) Плютарх оповідає, що перший з'їзд тріумвірів відбувся на острові ріки. З разу вони не могли погодити ся на проскрипційну лісту, бо кождий хотів знівечити своїх ворогів, а охоронити своїх приятелів. Але копець кінців вони згодились

на те, щоб знецтувати всі звязки своєпта й приязні. Антоній віддав на поталу Люція Цезаря, свого вуйка, а Октавій Ціцерона, якому завдячував початок своєї карієри.

65) Про се у Плютарха нема ніякої згадки.

66) Характеристика Лепіда в переважній частині — концепт Шекспірів. Плютарх згадує тільки, що Антоній наперекір Лепідові наклонив Лепідові легіони до послуху собі, та Лепідові він і потім оказував усікі чесноти і називав його батьком.

67) Натяк на ім'я: *lepidus*—заяць.

68) Брут і Кассий зустрілися в місті Сардесі в Малій Азії. Плютарх оновідає, що вони поперед усого замкнулися в окремій кімнаті і там між собою провадили завзяту сварку, роблячи один одному ріжні докори.

69) Про Люцилія згадує Плютарх тільки при кінці Брутового житінису, оновідаючи, як він дав себе взяти в неволю, щоб уможливити втеку Брутові.

70) По Плютарху справа з Люциєм Неллою була аж другого дня по стрічи Брута з Кассієм у Сардесі. Наслідком жалоби Сардянців Брут оголосив хабарника претора Неллу *нечесним* (*infamis*), а Кассий невдоволений був сим присудом, уважаючи його занадто острим.

71) Плютарх має Кассія захланим на гроши і подає, що з острова Родоса він злупив усе золото й срібло, а надто вимусив ще на горожанах 500 талантів (звиш пів мільона р.) грішми, коли тимчасом Брут із цілої провінції Лікії стигнув ледво 150 талантів контрибуції.

72) Згадка про Цезаря в Брутовій розмові з Кассієм знаходяться й у Плютарха.

73) Плютарх подає, що Брут був іще молодий чоловік і не дуже великий знавець людей.

Доховані до нашого часу статуї показують його мужем 40—45 літнім.

74) Сценка з поетом — тільки в часті Шекспірів концепт. Плютарх оповідає, що Брут і Кассий, замкнувшись в окремій съвітлиці, з разу робили одни одному гіркі докори, сварилися голосно, а потім розплакались. Тоді давніший приятель Катонів, Марк Феоній, чоловік поважний, але гуморист, достукався до них і почав так комічно декламувати їм Несторову промову з Гомерової Ілляді (упімнене до згоди), що Кассий розсміявся. Правда, Брут випінув непрошеного гостя за двері, але лід був уже проломаний, і оба воєводи поєдналися і засіли до вечері, при якій ішли по часті веселі, по часті фільзофічні розмови.

75) Нередчесну смерть Помпії (вони вмерла від якоїсь хоробри) вчасно вже прикрасила республіканська легенда символічним героїзмом, було то вона сама заподіяла собі смерть, ковтаючи розпалене вугля. Се очевидно не що інше, як символічне представлене римської республіки, що вмирає від внутрішньої пожежі. Плютарх заслав уже цю легенду готовою.

76) Сю нараду Плютарх описує вже при Філіппі і подає, що Кассий був противний рішучій битві тому, бо він і Брут, хоча богатші на гроші, але більші на людей. Натомість Брут бажав як найшвидше довести до рішниця: або вернути Римові давню свободу, або згинути й самому, тим більше, що бачив, як із його війська день за днем утікали вояки до табору тріумвірів.

77) Плютарх оповідає: Брут мав звичай по вечері трохи проспати ся, потім подагоджувати важні воєнні справи, а над раном читати книжку. Отної почци, заким мав перенаправити ся з Азії до Європи, сидів він у своїм наметі дуже пізно в задумі

при маленькій сувічці. Нараз появила са перед ним дивна, величезна людська статі і зближала ся до него не говорячи ані слова. Брут запитав: „Чи ти бог, чи чоловік? Чого потребуєш?“ На се відповіла поява: „Я твій злій дух, Бруте; коло міста Філіппі ти побачив мене знов“. На се Брут без перестраху мовив: „Добре; значить, побачу тебе ще раз“. Звільна щезла поява, якої крім Брута не бачив ані не чув ніхто. Що се був дух Цезаря, се додаток Шекспірів.

78) Платарх оповідає, що Октавієві вояки не надіялися так швидко битви; вони були заняті конанем ровів, коли нараз усія Брутова сила вдарила на Октавійв табор і розбила його. Вся дальша сцена до стор. 100, себ-то розмова Антонія і Октавія з Брутом і Кассієм перед битвою — Шекспірова вітумка.

79) У Плютарха подібна заміна місць відбувається між Брутом і Кассієм. Шекспір покористувався сим цитатком, щоб показати, як молодий Октавій звільнив забирав перевагу над Антонієм і таким робом підготував його роль у дальшій драмі „Антоній і Клеопатра“.

80) У Плютарха нема згадки про сю розмову.

81) Гібля, місточко у стіп Етні на Сицилії, славилось своїми пасіками і захахущим медом. Шекспір міг дізнатись про него з Вергілієвих Екльєг I, 54.

82) Се оповіданє майже живцем віняте з Плютарха.

83) І Плютарх згадує про те, що Брут осуджував Катона за самовбійство і держав ся стоїцкої філозофії, але додає, що при кінці він змінив свій погляд і заявив Кассієви: „В разі

погрому я добровільно вступлю ся з сего пужденного съвіта. Своє жите я віддав рідному краєвище в часі березольних ід і за те буду жити в іншім, кращім съвіті“.

84) У Плютарха навпаки сказано, що головною причиною погрому республіканців було те, що Брут, побивши прає, Октавієве крило ворожої армії, був певний, що й Кассій мусів побідити і за-недбав вислати йому поміч.

85) Із Плютарха взято тілько головну основу сеї сцени: що Кассій через помилку, не дождавшись Тітінія, велів Піндарови вбити себе і що Піндар убивши його втік. Згадка про те, що Кассій згіб від того самого меча, яким убив Цезаря — Шекспірова власність.

86) І тут із Плютарха взято тілько факт, що Тітіній убив себе при Кассиевім трущі.

87) Тассос, місточко недалеко Філіппі.

88) Взято з Плютарха.

89) Взято також із Плютарха.

90) Плютарх оновідає, що другого дня по смерті Кассія Брут пробував ще боронити ся, але вояки парешті відмовили йому послуху. Тоді він обернув ся до одного з них. Кліта, просячи, щоб сей убив його. Кліт замісь відповіді заплакав. Також Дарданій, Волюмій і ще деякі не хотіли зробити сего. Про смерть Брутovу Плютарх подає дві версії. По одній Стратон держав меча і Брут кинув ся на него, а по другій Брут і Стратон повкопували свої мечі рукоятями в землю і кинувшись на них згібли оба поруч себе. Шекспір покористував ся першою версією.

91) По Плютарху Мессала по Брутovій смерті здобув собі приязнь у Октавія.

92) Плютарх оповідає, що Мессала плачучий привів Стратона до Октавія і сказав: „Глянь, Цезаре, се той чоловік, що зробив моїому Брутові остатню прислугу“. Октавій після сего приняв його до себе в службу і мав із него вірного слугу.

93) У Плютарха нема піякої Антонієвої промови про Брута, а тілько сказано, що Антоній велів з військовою парадою відвезти Брутове тіло і віднати його матері, щоб похоронила його. Шекспір для отсєї промови покористував ся власними увагами Плютарховими про Брута.

94) Плютарх додає, що Октавій позволив на те, щоб у Медіолані лишила ся бронзова статуя, поставлена там на честь Брутови.

О п о в і с т к а.

„Українсько-руська Видавнича Спілка“ вип-
дала доси отсії книжки:

I. В белетристичній серії:

	Ціна в короновій вал.
1. Стефан Ковалів. Дезертир і інші оповідання	1·60 к.
2. Іван Франко. Поеми	1·60 "
3. Ольга Кобилянська. Покора і інші оповіді	1·40 "
4. Гю де Мопасан. Дика паші і інші оповідання	1·30 "
5. Іван Франко. Полуйка і інші бориславські оповідання	1·40 "
6. Наталія Кобринська. Дух часу і інші оповіді	1·60 "
7. Кнут Гамсун. Голод, роман	2·20 "
8. Леся Українка. Думи і мрії. Поезії	1·60 "
9. Стефан Ковалів. Громадські промисловці	1·60 "
10. Уїлліям Шекспір. Гамлет, принц данський	1·80 "
11. Генрік Понтопідіан Із Хат. Оповідання	1·40 "
12. Богдан Лепкий. З життя. Оповідання	1·20 "
13. Гергарт Гауптман. Візник Геншель	1·60 "
14. Михайло Коцюбинський. В путах шайтана. Оповідання	1·60 "
15. Уїлліям Шекспір. Приборкана гоструха	1·40 "
16. Панас Мирний. Лихі люди	1·40 "
17. Короленко. Судний день	1·20 "
18. У. Шекспір. Макбет	1·60 "
19. К. Гуцков. Уріель Акоста	1·40 "
20. У. Шекспір. Коріолян	1·80 "
21. Михайло Яцків. В царстві сатани	1·60 "
22. Панас Мирний. Морозенко	0·90 "

23. Лесь Мартович.	Нечитальник.	1·60	к.
24. Михайло Коцюбинський.	По людському	2·00	"
25. В. Оркан.	Скапацій сьвіт.	1·00	"
26. Василь Стефаник.	Дорога	1·60	"

Ціни подані за оправні примірники. Брошюрованих не продається.

У другій, науковій серні, „Національній Бібліотеці“ вийшли:

1. Кароль Кавцікі, Народність і її початки. Ціна книжки 60 сот.
2. Фр. Енг'ельс: Людвік Фаербах. Переклад Будового. Ціна 50 сот.
3. Фр. Енг'ельс: Початки родини приватної власності і держави. Ціна 1 кор. 50 сот.

Брошур другої серні не оправляється.

У третій серні „Літературно-Науковій Бібліотеці“ вийшли:

1. М. Грушевський, Хмельницький і Хмельниччина. Ціна 20 сот.
2. Курцій Руф, Фільотас. Ціна 20 сот.

Адреса: Львів, ул. Чарнецького ч. 26.

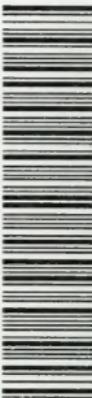
MAP
8
1988

**PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET**

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

PR
2795
S762J85
1900
c.1
ROBA

UTL AT DOWNSVIEW

D	RANGE	BAY	SHLF	POS	ITEM	C
39	12	14	05	06	008	7